CC BY NC ND

DOI: 10.32089/WBH.PHW.2024.4(290).0005

ORCID: 0009-0000-5790-464X

Marcin Majewski

Archiwum IPN w Warszawie

Ukraińcy w niemieckich formacjach policji i *Waffen SS* w powstaniu warszawskim 1944 roku

ABSTRACT

The issue concerning the participation of Ukrainians in German formations during the Warsaw Uprising in 1944 still generates discussion. In this article, the author attempts to establish a list of the Police and *Waffen SS* formations of the 9th Army, which was sent to suppress the uprising, that contained Ukrainians. He analyses their activities, numbers, and tries to answer the question about possible crimes committed.

Mimo upływu czasu kwestia udziału Ukraińców po stronie niemieckiej w powstaniu warszawskim 1944 r. wciąż wywołuje liczne rozbieżności, pociągające za sobą dyskusje i spory. Jeśli chodzi o omawiane zagadnienie, to mamy do czynienia zasadniczo z dwoma głównymi tendencjami – pierwszą – wszelkie formacje kolaboracyjne u boku Niemców tłumiących powstanie były albo ukraińskie, albo tzw. własowskie – gen. Andriej Własow stanął na czele stworzonej przez Niemców w końcu 1942 r. Rosyjskiej Armii Wyzwoleńczej (*Русская освободительная армия*, dalej: ROA) i wszystkie formacje cudzoziemskie złożone z Rosjan przy niemieckich siłach zbrojnych były określane mianem własowskich – niejednokrotnie i one bywały również określane jako ukraińskie. Zgodnie z tymi przekonaniami Brygada Rosyjskiej Wyzwoleńczej Armii Ludowej (dalej: RONA), która pacyfikowała Ochotę, miała być złożona z Ukraińców, co niewiele miało wspólnego z rzeczywistością, a powstanie rzekomo tłumiła złożona z Ukraińców 14 Dywizja Grenadierów (dalej: DGren.) SS „Galizien" (*14. Waffen-Grenadier-Division der SS*), popularnie określana jako SS „Galizien", która w tym czasie

znajdowała się na innym odcinku frontu wschodniego. Krążącą tezę o ukraińskim, jak również własowskim charakterze walczącego u boku Niemców pułku zbiorczego Brygady RONA dowodzonego przez *Waffen-Sturmbannführera* Iwana Frołowa całkowicie obalono, chociaż niektóre sądy historyków dotyczące jej składu osobowego wydają się zbyt daleko posunięte lub są uogólnieniami. Ale jeśli nawet w pułku Brygady RONA znajdowali się Ukraińcy, to nie można mówić o ukraińskim charakterze owego oddziału[1].

W powstaniu warszawskim działań bojowych nie prowadziła złożona z Ukraińców (pamiętać należy, że część kadry oficerskiej była narodowości niemieckiej) 14 DGren. SS „Galizien", podobnie jak żaden z jej organicznych oddziałów. Pomiędzy 20 a 22 lipca 1944 r. dywizja znajdowała się w okrążeniu wraz z całym niemieckim XIII Korpusem Armijnym w rejonie położonych na północny zachód od Tarnopola Brodów, a następnie została prawie całkowicie zniszczona. Jej straty wyniosły ok. 7 tys. zabitych i zaginionych. Oznaczało to, że dywizja przestała niemalże istnieć. Do 3 sierpnia 1944 r. resztki dywizji skoncentrowały się w rejonie miejscowości Seredne. Tydzień później podjęto decyzję o odbudowie związku taktycznego na poligonie Neuhammer na Śląsku, dokąd pod koniec sierpnia dotarły niedobitki dywizji – ok. 1,5 tys. ludzi oraz jej batalion zapasowy. Z odtwarzanej dywizji, 19 września 1944 r., wyłączono nowo sformowaną grupę bojową „Wildner" (od nazwiska jej dowódcy Karla Wildnera, notabene dawnego oficera armii słowackiej), którą skierowano na Słowację w celu stłumienia tamtejszego powstania, które wybuchło 29 sierpnia 1944 r. Oddziały 14 DGren. SS „Galizien" dołączyły do grupy pod koniec września i do końca października prowadziły działania na Słowacji[2].

---

[1] Zob. Janusz Zawodny, *Powstanie Warszawskie w walce i dyplomacji* (Warszawa: IPN, 2004), 85. Na temat RONA, zob. *Powstanie Warszawskie 1944 r. w dokumentach z archiwów służb specjalnych*, oprac. Wasilij Christoforow et al. (Warszawa–Moskwa: IPN, 2007) oraz Zenon Rudny, „Brygada RONA", *Wojskowy Przegląd Historyczny* 42, nr 1–2 (159–160) (1997): 224–245; Rudny, „Kontrowersje wokół Brigadeführera Bronisława Kamińskiego", *Dzieje Najnowsze* 3–4 (1996): 87–97. Ukraińskiego charakteru nie miały także oddziały zwalczające powstanie, takie jak Pułk Specjalny SS Oskara Dirlewangera (który rozwinął się z *SS-Sonderkommando Dirlewanger*). Na temat podwładnych Dirlewangera, zob. Rolf Michaelis, *Die SS-Sturmbrigade „Dirlewanger". Vom Warschauer Aufstand bis zum Kessel von Halbe* (Berlin: Rolf Michaelis, 2003); Hubert Kuberski, „SS-Sonderkommando Dirlewanger na okupowanych terenach Białorusi (marzec–grudzień 1942)", *Przegląd Środkowo-Wschodni* nr 4 (2019): 319–387, https://doi.org/10.32612/uw.2543618X.2019.pp.319-387; Kuberski, „Walki SS-Sonderregiment Dirlewanger o Wolę a egzekucje zbiorowe ludności cywilnej", *Dzieje Najnowsze* 53, nr 1 (2021): 137–176, https://doi.org/10.12775/DN.2021.1.06.

[2] Michael Melnyk, *The History of the Galician Division of the Waffen SS* (Millview: Fonthill Media, 2016), t. 1, *On the Eastern Front*, 242–328; t. 2, *Stalin's Nemezis*, 13–135; Norman Davies, *Rising '44. „The Battle for Warsaw"* (London: Macmillan, 2003), 286; Grzegorz Motyka, „Dywizja SS «Galizien» («Hałyczyna»)", *Pamięć i Sprawiedliwość* nr 1 (2002): 116–117; Motyka, „Prawda i mity o udziale Ukraińców w zwalczaniu Powstania Warszawskiego",

Warto mieć jednak na uwadze, iż około tysiąca żołnierzy wspomnianej dywizji wyłączono z jej szeregów jeszcze w lipcu 1944 r. i skierowano na intensywne szkolenie. Dzięki temu nie podzielili oni losów żołnierzy dywizji pod Brodami. W pierwszej połowie września 1944 r. wspomniana grupa dotarła do Modlina oraz Legionowa w celu uzupełnienia pułków 5 Dywizji Pancernej (dalej: DPanc.) SS „Wiking" – przede wszystkim 9 Pułku Grenadierów Pancernych (dalej: pgrenpanc.) SS „Germania" oraz 10 pgrenpanc. SS „Westland", ale niektórzy z żołnierzy mieli również trafić do 5 pgrenpanc. „Totenkopf" z 3 Dywizji Pancernej SS „Totenkopf". Czy znaleźli się oni również w batalionie alarmowym DPanc. SS „Wiking" skierowanym do walki ze Zgrupowaniem Armii Krajowej (dalej: AK) „Kampinos" w końcu września 1944 r. podczas operacji „Sternschnuppe", tego całkowicie nie da się wykluczyć. W operacji użyto również batalionu alarmowego DPanc. SS „Totenkopf", jednak i w tym wypadku nie jesteśmy w stanie odpowiedzieć na pytanie, czy przydzielono tam jakichkolwiek Ukraińców. Podstawę wyjściową batalionu DPanc. SS „Wiking" stanowiły Łomianki, natomiast batalionu DPanc. SS „Totenkopf" – Dziekanów. Jesienią 1944 r. większość wymienionych powyżej żołnierzy powróciła do 14 DGren. SS „Galizien"[3].

Nie da się wykluczyć, że grupa (lub grupy) żołnierzy tej wielkiej jednostki *Waffen SS* mogła zostać skierowana do Warszawy w celu np. przeszkolenia i zaskoczona wybuchem powstania wzięła udział w walkach. W miejscowej szkole kawalerii SS, zapewne od lata 1943 r. szkolono kawalerzystów z rozpoznawczego pododdziału kawalerii DGren. SS „Galizien". Według danych kontrwywiadu AK z września 1943 r. w koszarach SS przy ul. Rakowieckiej szkolono również rekrutów z dywizji, zapewne w stacjonującym tam batalionie szkolnym grenadierów[4]. Według ustaleń części badaczy kandydaci na oficerów z dywizyjnej szkoły oficerskiej trafili podczas powstania

w *Powstanie warszawskie. Fakty i mity*, red. Kazimierz Krajewski i Tomasz Łabuszewski (Warszawa: IPN, 2006), 117–125; Motyka, „Ukraińcy w okupowanej Warszawie 1939–1944", w *Niepiękny wiek XX*, red. Błażej Brzostek et al. (Warszawa: IH PAN, IPN, 2010), 195; Ryszard Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej* (Warszawa: Wyd. Naukowe PWN, 1993), 253–254; Andrzej Zięba, „Ukraińcy i Powstanie Warszawskie", *Znak* nr 413–415 (1989): 184–190.

[3] Plan przebiegu operacji „Spadająca gwiazda", 24 IX 1944 r., w Tadeusz Sawicki, *Rozkaz zdławić powstanie. Niemcy i ich sojusznicy w walce z Powstaniem Warszawskim* (Warszawa: Bellona, 2010), 275; Michael Logusz, *Galicia Division. The Waffen SS 14th Grenadier Division 1943–1945* (Atglen: Schiffer Military History, 1997), 285–289, 498–501.

[4] Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN), Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie, 1558/60, Meldunek ppłk Wiktora Boczkowskiego „Korwina" dla kontrwywiadu AK, [Warszawa], 22 IX 1943 r., 303; Motyka, „Prawda", 118–120; Motyka, „Ukraińcy", 200.

do grupy mjr. Maxa Recka z grupy bojowej Heinza Reinefartha[5]. „Podchorążowie z 14 Dywizji Grenadierów SS «Galizien» – szkoleni w ramach XVI Wojennego Kursu Podchorążych w szkole oficerskiej w Owińskach (*SS-Junkerschule Braunschweig–Posen–Treskau*) – sformowali kompanię grenadierów, ale najprawdopodobniej część z nich dołączyła do *Kampfgruppe Reinefarth*, służąc tam za tłumaczy" – pisał o nich Hubert Kuberski[6].

W pracy Adama Borkiewicza na temat powstania możemy odnaleźć informację na temat udziału kompanii z SS „Galizien" w walkach na Ochocie. Przekonanie o jej udziale Borkiewicz wysnuł z relacji jednego z oficerów AK, por. Jerzego Modro ps. „Rarańcza", który nadzorował oględziny poległego podoficera w niemieckim mundurze w rejonie ul. Wawelskiej. Znaleziono przy nim dokumenty zaświadczające, iż służył w 14 DGren. SS „Galizien"[7]. Nie wiadomo jednak, czy ów poległy został przydzielony do jakiegoś pododdziału SS lub Policji Porządkowej, czy też wcześniej przechodził wspomniane przeszkolenie w Warszawie, czy może znajdował się na przepustce, np. przejazdem w drodze do domu na urlop. Wiadomo z dokumentów niemieckich, iż w tym rejonie – w gmachu przedwojennej Szkoły Nauk Politycznych przy ul. Wawelskiej 56 – dyslokowana była kompania ukraińska, z dużym prawdopodobieństwem podporządkowana Dowódcy SS i Policji na Dystrykt Warszawski Paulowi Geiblowi. Można domniemywać, iż wchodziła w skład Policji Porządkowej lub *Waffen SS* i była skoszarowana razem z pododdziałami SS. Być może elementy tej kompanii znajdowały się również przy ul. Tarczyńskiej i na Żoliborzu, w punktach obsadzonych przez pododdziały SS[8].

Należy przypomnieć, że o udziale Ukraińców w akcji po stronie niemieckiej przekonane było dowództwo AK – świadczy o tym przygotowana przed 11 sierpnia 1944 r. powstańcza odezwa w języku rosyjskim (notabene podpisana przez Konstantego Kaługina). We wspomnianej ulotce zwracano się do Ukraińców i Azjatów – ochotników armii niemieckiej[9]. Dodajmy, iż

---

[5] Hanns von Krannhals, *Der Warschauer Aufstand 1944* (Frankfurt am Main: Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, 1964), 318; Motyka, „Prawda", 119–120; Wasyl Weryha, *Dorohamy druhoji switowoji wijny. Łehendy pro uczst' Ukrajinciw u zduszuwanni warszawśkoho powstannia w 1944 r. ta pro Ukrajińku Dywiziju „Hałyczyna"* (Toronto: „Nowyj Szljach", 1980), 149–151.

[6] Kuberski, „Wschodnioeuropejscy ochotnicy cudzoziemscy w niemieckich oddziałach Ostheer, SS i policji pacyfikujących Powstanie Warszawskie. Casus «własowców», Kałmuków i SS Galizien...", *Dzieje Najnowsze* 47, nr 3 (2015): 101, https://doi.org/10.12775/DN.2015.3.04. Zob. też Kuberski, „Walki SS-Sonderregiment", 147.

[7] Adam Borkiewicz, *Powstanie Warszawskie 1944. Zarys działań natury wojskowej* (Warszawa: Muzeum Powstania Warszawskiego, 2018), 273, 300.

[8] Krannhals, *Der Warschauer*, 121; Motyka, „Prawda", 118; Antoni Przygoński, *Powstanie Warszawskie w sierpniu 1944 r.*, t. 1 (Warszawa: PWN, 1988), 97.

[9] Zob. Przygoński, *Powstanie*, 1, ilustracja nr 15.

w prasie powstańczej część popełnianych w trakcie powstania zbrodni na ludności cywilnej Warszawy niejednokrotnie przypisywano Ukraińcom[10]. Również polska wojenna prasa na wychodźstwie w Wielkiej Brytanii rozpisywała się nie tylko o udziale oddziałów DGren. SS „Galizien" w walkach, ale i dokonywanych mordach podczas powstania[11].

Druga ze wspomnianych tendencji, czy też stanowisk, to minimalizowanie udziału oddziałów ukraińskich w służbie niemieckiej lub też całkowite zaprzeczenie, że takowe walczyły w Warszawie pomiędzy sierpniem a październikiem 1944 r. Zgodnie z tym stanowiskiem udział Ukraińców po stronie niemieckiej w zwalczaniu powstania to wymysł (niejednokrotnie sowieckiej propagandy).

Przyczyny tej pierwszej tendencji starali się objaśnić tacy badacze, jak znawca stosunków polsko-ukraińskich Grzegorz Motyka, który skłaniał się ku poglądowi, iż takie przekonanie mieszkańców Warszawy było wynikiem napływu do miasta dramatycznych informacji o mordach dokonywanych przez Ukraińską Powstańczą Armię (dalej: UPA) na Wołyniu[12]. Długoletni wykładowca *Princeton University* i *Pomona College* Janusz Zawodny fakt uznania wszystkich cudzoziemskich żołnierzy w mundurach niemieckich za Ukraińców przypisywał okupacyjnemu przeświadczeniu warszawiaków, którzy „widzieli Ukraińców w charakterze pomocników policji niemieckiej i gnębicieli"[13]. Z kolei Andrzej Zięba przyczyn tego zjawiska upatrywał w negatywnym stereotypie „Ukraińca, jaki kształtował się przez wieki trudnego sąsiedztwa. Stereotyp ten uwyraźnia się w XIX w. – w okresie odrodzenia narodowego Ukraińców w Galicji Wschodniej i na Ukrainie Naddnieprzańskiej. Lęk i nieufność stają się dominującymi cechami stosunku Polaków do Ukraińców"[14].

Drugą tendencję reprezentowała przede wszystkim część badaczy ukraińskich[15]. Jednym z pierwszych, który rozprawiając się z mitami wokół powstania – przede wszystkim wyjaśniając udział oddziałów RONA – całkowicie zanegował uczestnictwo Ukraińców w powstaniu warszawskim 1944 r., był Borys Ławyćkyj, z czasem uznany sowietolog i doradca Socjaldemokratycznej Partii Niemiec (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, dalej: SPD), jednocześnie współpracownik wydawanej w Paryżu w języku polskim *Kultury*. W niespełna 10 lat po wydarzeniach, w swoim artyku-

[10] „Ukraińskie zbrodnie i ukraińska głupota", w *Biuletyn Informacyjny*, sierpień 20, 1944, nr 57, 2; Kuberski, „Wschodnioeuropejscy", 75.

[11] Kuberski, „Wschodnioeuropejscy", 75–77.

[12] Motyka, „Prawda", 124.

[13] Zawodny, *Powstanie*, 85.

[14] Zięba, „Ukraińcy", 189.

[15] Zob. przede wszystkim: Weryha, *Dorohamy*.

le opublikowanym na łamach wspomnianej *Kultury* wykluczył ich udział poza jednym wyjątkiem – Ukraińskim Legionem Samoobrony (dalej: ULS), jednocześnie utrzymując, iż legion działał jedynie na przedmieściach Warszawy i w samej likwidacji powstania nie wziął udziału – „[ULS] o teren powstania warszawskiego w ogóle nie zawadził"[16]. W tym samym jednak artykule Łewyćkyj podał, że ULS został skoncentrowany na Czerniakowie, a – jak wiadomo ze źródeł i publikacji – od 6 do 23 września 1944 r. był to rejon ciężkich walk powstańców z niemieckim zgrupowaniem dowodzonym przez gen. Günthera Rohra (*Kampfgruppe Rohr*). Legion w ocenie Łewyćkiego miał walczyć z Sowietami: „Po 5-tygodniowych walkach z armią [Konstantego] Rokossowskiego Legion wycofano ponownie do Krakowa"[17].

Udział Ukraińców w powstaniu warszawskim wykluczył także inny znany ukraiński publicysta i sowietolog, pisujący również do paryskiej *Kultury* – Bohdan Osadczuk, który, kategorycznie stwierdził, iż: „W powstaniu warszawskim ani wcześniej w zagładzie Żydów w getcie warszawskim Ukraińców nie było"[18].

W strukturze odtworzonej latem 1944 r. niemieckiej 9 Armii, której zadaniem było m.in. stłumienie powstania w Warszawie, znalazło się co najmniej kilka pododdziałów policji porządkowej i bezpieczeństwa, w których służyli Ukraińcy w niemieckich mundurach. Przede wszystkim należy wspomnieć o 34 Policyjnym Pułku Strzelców SS podległym Policji Porządkowej (*Ordnungspolizei*, dalej: Orpo). Pułk został podporządkowany rozkazem *Reichsführera SS* Heinricha Himmlera z 2 września 1944 r. Grupie Korpuśnej gen. Ericha von dem Bacha i został ściągnięty z odwodów niemieckiej 4 Armii i koło 9–10 września przybył w rejon podwarszawskiego Błonia. Prawdopodobnie 11 września wykonał przemarsz na Solec i następnego dnia włączył się do walk z powstańcami lub też, co niewykluczone, pozostawał w odwodzie[19]. Przerzucenie wspomnianego oddziału, ale także

---

[16] Borys Lewyckyj, „Ukraińcy a likwidacja Powstania Warszawskiego", *Kultura* 56, z. 6 (1952): 85.

[17] Lewyckyj, „Ukraińcy", 85.

[18] Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk, *Wiek ukraińsko-polski. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem* (Lublin: Wyd. UMCS, 2001), 108–109. Kategoryczne stwierdzenie na temat udziału w likwidacji powstania w getcie warszawskim wiosną 1943 r. także budzi nieco wątpliwości, zob. Motyka, „Ukraińcy", 201. Peter Black wspomina o użyciu przez Jürgena Stroopa batalionu SS z Trawnik, w którym z dużym prawdopodobieństwem mogli służyć Ukraińcy, zob. Peter Black, „Prosty żołnierz akcji Reinhardt. Oddziały z Trawnik i eksterminacja polskich Żydów", w *Akcja Reinhardt. Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*, red. Dariusz Libionka, tłum. Jerzy Giebułtowski (Warszawa: IPN, 2004), 113. Warto pamiętać, iż powstanie w getcie tłumiły pododdziały 17 Pułku Policji SS, w którym mogli służyć Ukraińcy, jednak nie dysponujemy żadnymi danymi liczbowymi.

[19] Wolfgang Curilla, *Der Judenmord in Polen und die deutsche Ordnungspolizei 1939–1945* (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2011), 329; Jerzy Kirchmayer, *Powstanie Warszawskie* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1989), 409; Przygoński, *Powstanie*, 2:285.

17 Pułku Policyjnego SS i zapewne ULS, o których za chwilę, miało związek ze spodziewanym forsowaniem Wisły przez Sowietów i pośpiechem, jaki wykazywał inspektor ds. „zwalczania bandytyzmu" na wszystkich terenach wschodnich (*Inspekteur für die Bandenbekämpfung im gesamtem Ostgebiet*) i dowódca Grupy Korpuśnej w ramach 9 Armii gen. von dem Bach, w celu likwidacji powstańczych ognisk oporu w dzielnicach sąsiadujących z przeszkodą wodną – Wisłą. Swoje działania von dem Bach określał jako „wyścig z bolszewikami"[20].

W skład 34 Pułku wchodziły trzy bataliony, w tym dwa cudzoziemskie, tj. II i III bataliony obcokrajowców, składające się z niemieckiej kadry oficerskiej i podoficerskiej oraz szeregowych – Ukraińców. W meldunku dowódcy 9 Armii już 5 września była mowa o 34 Pułku, jednak bez wskazania numeru – podkreślano niezdolność pułku policji do walki, ale również informowano, że żołnierze służący w nim byli Ukraińcami (pułk składał się z nich w trzech czwartych)[21].

Wspomniany Policyjny Pułk Strzelców SS miał liczyć nawet do 1700 policjantów, w tym od 533 do 982 obcokrajowców – Ukraińców w dwóch batalionach – II i III. Być może te wartości należy pomniejszyć o ok. 130 niemieckich podoficerów i oficerów służących w obu batalionach. Dowódcą II batalionu był kpt. policji Helmuth Ganz, natomiast III batalionem do 1 września 1944 r. dowodził mjr policji Nachtwey [imię nieustalone], a następnie, w związku z jego odejściem na stanowisko dowódcy pułku, mjr policji Pohmann [imię nieustalone]. Od 2 września 1944 r. 34 Pułkiem dowodził wspomniany mjr policji Nachtwey. Warto przypomnieć, iż pułk został sformowany w maju 1943 r. w Białymstoku, chociaż jego sztab utworzono już 21 kwietnia 1943 r. w Norymberdze. W czerwcu pozostający w stadium organizacji pułk znalazł się w Zambrowie. Zgodnie z rozkazem komendanta policji porządkowej z maja 1943 r. etatowo składał się ze sztabu, kompanii łączności, kolumny transportowej, plutonu pionierów, niemieckiego batalionu policji, w skład którego wchodził sztab, pluton łączności, trzy kompanie strzeleckie i kompania ckm oraz dwóch batalionów *Schutzmannschaft* – każdy z nich etatowo posiadał sztab, pluton łączności i trzy kompanie strzeleckie. Po zakończeniu organizacji i szkolenia, w połowie sierpnia 1943 r. razem z 26 Pułkiem Policyjnym SS brał udział w tłumieniu powstania w getcie w Białymstoku. Potem oddział operował na terenie *Bezirk Bialystok*, biorąc udział w obławach na partyzantów i pacyfikacjach wsi

---

[20] Blanka Meissner, „Fragmenty diariusza Ericha von den Bacha dotyczące powstania warszawskiego", *Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu* 37 (1994): 154.

[21] „Telefonogram Dowódcy 9 Armii do Dowództwa GA «Środek», 5 IX 1944 r.", w Kirchmayer, *Powstanie*, 539.

– na początku 1944 r. jego sztab znalazł się w Łomży. W lipcu 1944 r. pułk znajdował się w rejonie Grodna[22].

Niewymieniony wcześniej I batalion 34 Pułku (dowódca mjr policji Alois Bartsch) został sformowany na bazie I batalionu 21 Pułku Policyjnego SS – służyli w nim przede wszystkim Niemcy. Natomiast bataliony II i III utworzono wiosną 1943 r. w wyniku przeformowania podległych Orpo batalionów *Schutzmannschaft*, przydzielonych z Komendy Policji Porządkowej w Kijowie[23]. Przywołany *Schutzmannschaft*, w skrócie Schuma, był pododdziałem policji pomocniczej, złożonym głównie z ochotników cudzoziemskich z terenów wschodnich lub byłych jeńców – żołnierzy Armii Czerwonej, a podporządkowany niemieckiej Policji Porządkowej (Orpo). *Schutzmannschaften* zostały utworzone na podstawie rozkazu *Reichsführera SS* Himmlera z 25 lipca 1941 r. Dzieliły się na tzw. *Einzeldienst* (policjanci pełniący służbę posterunkową i patrolową w miastach), *Hilfschutzmannschaft* (jednostki pomocnicze m.in. pełniące służbę wartowniczą w obozach dla jeńców sowieckich i konwojową), *Feuerschutzmannschaft* (straż pożarna) i *Schutzmannschaft-Bataillonen* (jednostki skoszarowane używane przede wszystkim do zwalczania partyzantki), które dzieliły się z kolei na: *Front-Bataillonen*, *Wacht-Bataillonen*, *Ersatz-Bataillonen*, *Pionier-Bataillonen* i *Bau-Bataillonen*. Bataliony *Schutzmannschaft* były tworzone na obszarze okupowanego przez Niemców ZSRS (Komisariat Rzeszy Ukraina, Komisariat Rzeszy Tereny Wschodnie), ale i w okupowanej Polsce, tj. w Generalnym Gubernatorstwie (dalej: GG). Od połowy 1943 r. tego typu formacje tworzyła również niemiecka Policja Bezpieczeństwa (*Sicherheitpolizei*, dalej: Sipo)[24].

Przybliżenie działań bojowych 34 Pułku w Warszawie w okresie od 12 do 23 września, a następnie w Puszczy Kampinoskiej w ramach grupy „Południe", wymaga dalszych badań w archiwach niemieckich. Należy mieć również na uwadze, iż pułk po 5 października 1944 r. – tj. po upadku powstania

---

[22] „Polizei Schützen-Regiment 34", Forum der Wehrmacht (dalej: FdW), https://www.forum-der-wehrmacht.de/index.php?thread/51578-polizei-sch%C3%BCtzen-regement-34/, dostęp maj 8, 2024 [Rozkaz komendanta Ordnungspolizei (Kdo. I O (3) 1 Nr. 259/43), 25 V 1943 r.]; Curilla, *Der Judenmord*, 292–294, 327–329; Curilla, *Die deutsche Ordnungspolizei und der Holocaust im Baltikum und in Weißrußland 1941–1944* (Paderborn–München–Wien–Zürich: Ferdinand Schöningh, 2006), 686–687, 702; Kuberski, „Wschodnioeuropejscy", 101, 122; Szymon Nowak, *Przyczółek Czerniakowski 1944* (Zabrze: Inforteditions, 2011), 262.

[23] „Polizei Schützen-Regiment 34"; Curilla, *Der Judenmord*, 328; Phil Nix i Georges Jerome, *The Uniformed Police Forces of the Third Reich 1933–1945* (Stockholm: Leandoer&Ekholm Publishing, 2006), 272.

[24] Szerzej: Hans-Joachim Neufeldt, Jurgen Huck i Georg Tessin, *Zur Geschichte der Ordnungspolizei 1936–1945* (Koblenz: Bundesarchiv, 1957); Antonio Munoz, *Hitler's Eastern Legions*, t. 1, *The Baltic Schutzmannschaft 1941–1945* (New York: Axis Europa Books, 1998); t. 2, *The Osttruppen* (New York: Axis Europa Books, 2002).

– powrócił do Warszawy i został skierowany do akcji przeczesywania tych dzielnic miasta, które były w rękach powstańców przed jego upadkiem. Jeszcze 20 października 1944 r. pułk był dyslokowany w Warszawie, natomiast w połowie listopada II i III batalion przerzucono do Końskich i Wyszyny Fałkowskiej. W Warszawie pozostał jedynie sztab oraz I batalion[25].

Razem z 34 Pułkiem Policyjnym SS z rezerw niemieckiej 4 Armii do 9 Armii przydzielony został również 17 Pułk Policyjny SS, także należący organizacyjnie do niemieckiej Policji Porządkowej. Pułk został sformowany w lipcu 1942 r. na zajętych przez *Wehrmacht* terenach Rosji. Utworzono go w wyniku przeformowania Pułku Policji „Nord", działającego przy Grupie Armii „Północ". Od lipca 1944 r. dowódcą pułku był ppłk policji Franz Lechthaler, który doskonale znał warunki panujące w GG i problematykę miejscowego podziemia. Od jesieni 1939 r. dowodził on kolejno 11 Rezerwowym Batalionem Policji dyslokowanym m.in. w Pułtusku (a także Mławie i Ostrołęce), a od lipca 1941 r. w Kownie. Wiosną 1943 r. objął dowództwo formowanego w GG 32 Pułku Policji, ale w związku ze wstrzymaniem jego utworzenia (w jego miejsce sformowano 206 Batalion *Schutzmanschaft*), już od lipca 1943 r. dowodził 5 Galicyjskim Pułkiem Policyjnym SS, który operował m.in. na Lubelszczyźnie. W liczącym ok. 400 policjantów III batalionie 17 Pułku służyli również Ukraińcy, jednak nie dysponujemy precyzyjnymi danymi liczbowymi. W latach 1943–1944 III batalion operował na terenie GG. W celu zwalczania miejscowej partyzantki tworzono tzw. bandy pozorowane z policjantów – byłych obywateli II RP doskonale znających język polski, które podszywały się pod polskie podziemie w celach prowokacyjnych. Przez pewien czas batalion stacjonował w Zamościu. Z pewnością służyli w nim Niemcy – w tym obywatele II RP i folksdojcze (Polacy z ziem wcielonych do Rzeszy, którzy trafili na volkslisty) – wśród policjantów III batalionu (9 kompanii) można odnaleźć m.in. pochodzącego spod Sandomierza Georga Hesslera, a także urodzonego w Mamliczu koło Żnina Franza Bartkowiaka (rannego 19 września 1944 r. w Warszawie). Z pewnością Ukraińcy znajdowali się w 12 kompanii, choć nie da się wykluczyć, iż także w innych pododdziałach[26]. Dowódcą III batalionu 17 Pułku był

---

[25] Curilla, *Der Judenmord*, 329; „Kampfgruppe von dem Bach", FdW, https://www.forum-der-wehrmacht.de/index.php?thread/27880-kampfgruppe-von-dem-bach/, dostęp czerwiec 10, 2024.

[26] AIPN, Główna Komisja Badania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu (dalej: GK), Komendant Policji Porządkowej Dystryktu Radomskiego, GK 648/12, Rozkaz nr 46 dowódcy III batalionu 17 Policyjnego Pułku SS, b.m., 20 IV 1944 r., 29; Akta osobowe Georga Hesslera; GK 648/7, Akta osobowe Franza Bartkowiaka; Nix i Jerome, *The Uniformed*, 267; Roman Ponomarenko, *Hałyćki dobrowolczi połky SS 1943–1944* (Ternopil: Mandriwiec, 2017), 131; Petras Stankeras, *Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare* (Vilnius: Mintis, 2008), 695; Karolina Trzeskowska-Kubasik, „Wybrane przykłady akcji prowokacyjnych 3. Batalionu 17. Pułku Policji SS na Ponidziu", Przystanekhistoria.pl, dostęp czerwiec 20, 2024,

mjr policji Aloisyus Rogalla. Pułk został przydzielony do 9 Armii 7 września 1944 r., jednak początkowo na miejsce koncentracji pod Warszawą dotarł jedynie jego III batalion (ok. 10 września), a po pewnym czasie reszta pułku. III batalion, podobnie jak II batalion, przydzielono do 608 Pułku Ochronnego płk. Williego Schmidta, natomiast I batalion razem ze sztabem 17 Pułku wspierał 73 Dywizję Piechoty, która broniła odcinka Wisły na południe od Warszawy, a następnie wszedł w skład grupy gen. Rohra, który został podporządkowany XXXXVI Korpusowi Pancernemu, odpowiedzialnemu od 19 września 1944 r. za obronę Wisły od Coniewa nieopodal Góry Kalwarii, aż do Młocin, a także likwidację powstania na Żoliborzu. Po 5 października 1944 r. bataliony II i III 17 Pułku Policyjnego SS pozostały przez jakiś czas w Warszawie[27].

Ukraińcy służyli również w formacjach Policji Bezpieczeństwa, które podlegały komendantowi Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (*Siecherheitsdienst*, dalej: SD) na Dystrykt Warszawski – *SS-Standartenführerowi* Ludwigowi Hahnowi. Wchodziły one w skład odcinka D niemieckiego garnizonu Warszawy, który obejmował dzielnicę policyjną. Według Hansa von Krannhalsa 3 sierpnia 1944 r. siły Sipo znajdujące się w dyspozycji Hahna liczyły 150 ludzi, ponadto warszawskiemu urzędowi Komendanta Policji Bezpieczeństwa (*Der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD*, dalej: KdS*)* podlegała kompania Kozaków (150 ludzi) i osiemdziesięcioosobowa kompania ukraińska. Wymienione przez von Krannhalsa siły tworzyły zgrupowanie (*Sich[erungs]-Gr[uppe] Hahn*) lub tzw. batalion Hahna. Zarówno Kozaków, jak i Ukraińców z formacji stacjonującej w rejonie al. Szucha (*Strasse der Polizei*) wymieniają relacje świadków, którzy zdołali przeżyć pobyt w kompleksie latem 1944 r. Po wybuchu powstania siły

https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/okupacja-niemiecka/86900,Wybrane-przyklady-akcji-prowokacyjnych-3-Batalionu-17-Pulku-Policji-SS-na-Ponidz.html; Trzeskowska-Kubasik, „Zbrodnie III Batalionu 17 pułku policji SS na Ponidziu w czasie okupacji niemieckiej", Przystanekhistoria.pl, dostęp czerwiec 20, 2024, https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/74399,Zbrodnie-III-Batalionu-17-pulku-policji-SS-na-Ponidziu-w-czasie-okupacji-niemiec.html. Sprzęt i zasoby ludzkie I batalionu 32 Pułku Policji posłużyły do sformowania I batalionu 5 Galicyjskiego Pułku Policyjnego SS.

[27] AIPN, GK, Komendant Policji Porządkowej Dystryktu Radomskiego, GK 107/18, Wniosek odznaczeniowy na Żelazny Krzyż II klasy dla por. policji Friedricha Ulmera, b.m., 17 XI 1944 r., 9; „Notatka sztabu 9 Armii na temat stanów osobowych podległych oddziałów Grupy Korpuśnej von dem Bacha, 12 IX 1944 r.", w Sawicki, *Rozkaz*, 265; „Rozkaz dowództwa 9 Armii dotyczący objęcia przez dowódcę XXXXVI KPanc odcinka obrony Wisły", w ibid., 266–267; Meissner, „Fragmenty", 146; „Umorzenie śledztwa sygn. akt S 57/10/Zn dotyczącego zbrodni nazistowskich popełnionych w okresie od 1939 r. do 1945 r. w Lasach Sękocińskich, Lasach Młochowskich, Okęciu, Raszynie, Falentach i Imielinie", ipn.gov.pl, dostęp maj 17, 2024, https://szczecin.ipn.gov.pl/pl9/dla-mediow/komunikaty/29850,Umorzenie-sledztwa-dotyczacego-zbrodni-nazistowskich-popelnionych-w-okresie-od-1.html; „SS Polizeiregiment 17", Wehrmacht-Forum.de, dostęp maj 29, 2024, https://www.wehrmacht-forum.de/index.php?thread/3176-ss-polizei-regiment-17/; „Kampfgruppe von dem Bach"; Curilla, *Die deutsche*, 150–152.

Hahna rozrosły się do 700 ludzi. Oprócz kompanii kaukaskiej, ukraińskiej i kozackiej w skład zgrupowania Hahna miał jeszcze wschodzić grupa folksdojczy z Chojnic (niem. Konitz) z kompanii należącej do tzw. Batalionu Szkolnego Policji Bezpieczeństwa i SD „Konitz" (*Ausb. Bataillons der Sicherheitspolizei und des SD Konitz*), przemianowanego następnie na 3 Cudzoziemski Szkolny Batalion SS „Konitz" (*3. fremdvölkisches SS Ausbildungs-Bataillon Konitz*). Batalion składał się ze sztabu i trzech kompanii. Służyli w nim folksdojcze oraz zwolnieni ze służby z różnych przyczyn żołnierze *Luftwaffe*. Nie wydaje się, aby zabrakło w batalionie cudzoziemców – to wynika z nazwy batalionu, natomiast nie wiadomo, jakiej byli narodowości[28].

Nie wiemy, czy w walki z powstańcami była zaangażowana kompania ukraińska Sipo, natomiast z całą pewnością było zgrupowanie Hahna. Już 1 sierpnia Policja Bezpieczeństwa odnotowała straty – zginęło co najmniej pięciu policjantów z KdS Warschau, kolejnych dwóch zginęło 18 września, ale też nie były to zapewne wszystkie straty zgrupowania Hahna. Nie dysponujemy wiedzą, czy kompania ukraińska Sipo poniosła straty i w jakiej wysokości. Z pewnością straty odnotowała kompania kozacka Sipo – 2 października 1944 r. zginął niejaki Sasza (Ołeksandr/Aleksandr) Karpenko. Należy pamiętać, iż głównym zadaniem pododdziałów bezpieczeństwa podległych Hahnowi była koncentracja i filtracja ludności cywilnej w celu wychwycenia ukrywających się wśród niej powstańców, a także eksterminacja ludności cywilnej przede wszystkim na terenie tzw. ogródka jordanowskiego przy Al. Ujazdowskich 1 (róg ul. Bagatela) w pierwszych dniach powstania, ludności cywilnej i wziętych do niewoli powstańców od 2 sierpnia 1944 r. przez cały okres powstania na terenie Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych (dalej: GISZ), a także udział w likwidacjach więźniów aresztu Policji Bezpieczeństwa przy al. Szucha. Poza tym kompanie kozacka i ukraińska wykonywały funkcje wartownicze i konwojowe,

---

[28] „Protokół przesłuchania świadka Józefy Marian na temat wydarzeń w rejonie ul. Bagatela i al. Szucha, 26 X 1945 r.", w *Zbrodnie okupanta hitlerowskiego na ludności cywilnej w czasie powstania warszawskiego w 1944 roku (w dokumentach)*, oprac. Szymon Datner i Kazimierz Leszczyński (Warszawa: Wyd. MON, 1962), 140–141; „Protokół przesłuchania świadka Weroniki Łosińskiej na temat wydarzeń w rejonie ul. Litewskiej i al. Szucha, 23 X 1945 r.", w ibid., 138; Krannhals, *Der Warschauer*, 120, 265, 356; „Schutzmannschaft der SiPo", FdW, dostęp czerwiec 19, 2024, https://www.forum-der-wehrmacht.de/index.php?thread/31266-schutzmannschaft-der-sipo/; „Hahn, Ludwig Hermann Karl, Dr. iur., u.a., wegen Befehl und Weitergabe zur Erschießung von mindestens 2000 polnischen Zivilpersonen während des Warschauer Aufstandes von Anfang August bis Ende September 1944 durch die Sicherheitspolizei im Polizeiviertel (KdS Warschau) (Staatsanwaltschaft Hamburg 147 Js 22/69, abgetrennt aus 141 Js 192/60)", Staatsarchiv Hamburg, dostęp czerwiec 13, 2024, https://recherche.staatsarchiv.hamburg.de/ScopeQuery5.2/detail.aspx?ID=1317137; Robert Bielecki i Marek Strok (współpraca), *Żołnierze powstania warszawskiego. Dokumenty z archiwum Polskiego Czerwonego Krzyża*, t. 3 (Warszawa: Neriton, 1997), 107, 108. Podczas walk w Warszawie w powstaniu poległo co najmniej dwóch szeregowych z *SS Ausbildung Kompanie Konitz*.

a także prawdopodobnie mogły być zaangażowane w walki na obrzeżach trójkąta ulic 6 Sierpnia (ob. Al. Wyzwolenia) – Marszałkowska – al. Szucha, rejon odpowiedzialności Hahna. Po dokonanych egzekucjach funkcjonariusze Sipo niejednokrotnie zajmowali się organizacją spalania zwłok ofiar w ruinach gmachu GISZ, jak się wydaje w zorganizowany sposób wypracowany przy tzw. akcji 1005 – masowym zacieraniu śladów niemieckiej eksterminacji wobec m.in. Żydów. W warszawskim KdS za „akcję 1005" odpowiedzialny był Kurt (?) Nicolaus – kierownik Referatu IV A1 KdS (komunizm, partyzantka). Wspomniany referat tworzyli pracownicy Gestapo. W tych akcjach mogło brać udział obok funkcjonariuszy Gestapo (Referatu IV KdS), również zgrupowanie Hahna, w tym kompanie ukraińska i kozacka – relacje nielicznych świadków, którzy przeżyli „pobyt" w rejonie al. Szucha podkreślają nie tylko ich obecność w kompleksie, ale i działania represyjne dokonywane przez Ukraińców w mundurach niemieckich. Niejednokrotnie posługiwali się oni językiem polskim[29].

Co ciekawe, zgrupowanie Hahna według stanu na 3 sierpnia 1944 r. było podporządkowane warszawskiej Głównej Komendanturze Polowej (*Oberfeldkommandantur*, OFK) nr 225, a więc *Wehrmachtowi* (dowództwu 9 Armii), a nie – jakby mogło się wydawać – dowódcy SS i Policji w Warszawie Paulowi Geibelowi[30].

Do niemieckiej Policji Bezpieczeństwa należy zaliczyć także czterdziestu ukraińskich wachmanów ze straży Pawiaka – Więzienia Śledczego Sipo, ale również ukraińskich wachmanów z obsady wychowawczego obozu pracy (*Arbeitserziehungslager*, AEL) Sipo przy ul. Litewskiej 14, funkcjonującego tu od grudnia 1943 r., tj. od momentu jego przeniesienia z ul. Gęsiej 22 (tzw. Gęsiówka). Trzeba pamiętać, iż wymieniony obóz wychowawczy podlegał Wydziałowi I/II KdS w Warszawie, a więc pośrednio komendantowi warszawskiego KdS – Ludwigowi Hahnowi[31].

Przy Grupie Korpuśnej von dem Bacha, ale także przy grupach bojowych gen. Reinefartha i gen. Rohra oraz podporządkowanym im grupom uderzeniowym, zostały tworzone *Einsatzkommando* (dalej: EK) służące

---

[29] „Zeznania Marii Szczepańskiej dotyczące zbrodni popełnionych na terenie GISZ, 26 X 1945 r.", w *Ludność cywilna w powstaniu warszawskim*, t. 1, cz. 2, oprac. Marian Marek Drozdowski, Maria Maniakówna i Tomasz Strzembosz (Warszawa: PIW, 1974), 462–464; zob. też „Protokół przesłuchania świadka Zdzisława Michalika na temat wydarzeń przy skrzyżowaniu ul. Marszałkowskiej i Litewskiej, 11 II 1946 r.", w *Zbrodnie*, 148–150; „Protokół przesłuchania świadka Józefy Marian na temat wydarzeń w rejonie ul. Bagatela i al. Szucha, 26 X 1945 r.", w ibid., 140–141; „Protokół przesłuchania świadka Weroniki Łosińskiej na temat wydarzeń w rejonie ul. Litewskiej i al. Szucha, 23 X 1945 r.", w ibid., 138; Bielecki, *Żołnierze*, 107; Bogusław Kopka, *Konzentrationslager Warschau. Historia i następstwa* (Warszawa: IPN, 2007), 61–62, 139.

[30] Krannhals, *Der Warschauer*, 356.

[31] Władysław Bartoszewski, *Warszawski pierścień śmierci 1939–1944* (Warszawa: Interpress, 1970), 235; Kuberski, „Wschodnioeuropejscy", 101; Motyka, „Prawda", 118; Motyka, „Ukraińcy", 201–202; Kopka, *Konzentrationslager*, 43–46; Zięba, „Ukraińcy", 185.

do filtracji, prowadzenia przesłuchań podejrzanych o udział w powstaniu. Początkowo EK grupy von dem Bacha tworzyli funkcjonariusze Gestapo z KdS w Radomiu oraz Warszawie, a także placówek Gestapo (*Stapostelle)* w Poznaniu i Łodzi. W wyniku prowadzonych krótkich śledztw domniemani i rzeczywiści powstańcy byli kierowani przez funkcjonariuszy EK do specjalnego potraktowania, czyli rozstrzelania. Do dyspozycji członków tych komand zostały zapewne oddane pododdziały ze zgrupowania Hahna. Według niepotwierdzonych informacji Ukraińcy mieli zostać przydzieleni do komórki Alfreda Spilkera – dowódcy EK przy Grupie Korpuśnej w charakterze tłumaczy, ale i wykonawców egzekucji[32].

Kompanię ukraińską podległą Policji Bezpieczeństwa, tak zwanych *hiwisów*, a skoszarowaną w dawnym poselstwie czechosłowackim na rogu ul. Koszykowej i al. Róż, wymienia w swoim sprawozdaniu Heinz Reinefarth[33]. Wymienia ją także von Krannhals[34]. W jednym z dokumentów pochodzącym z prowadzonych po wojnie w PRL śledztw w sprawie popełnionych zbrodni wojennych, dodajmy wytworzonego na podstawie ustaleń sowieckiego Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (ros. *Комитет государственной безопасности*, dalej: KGB) w latach sześćdziesiątych XX w., można odnaleźć informację, iż rzeczywiście w budynku znajdowała się kompania Sipo. Wchodziła ona jednak w skład 32 Batalionu *Schutzmannschaft Sipo* (*Schutzmannschafts der Sicherheitspolizei*, dalej: SMdS). W batalionie służyli przedstawiciele narodów Kaukazu, Tatarzy, Kozacy i Ukraińcy. Składał się z czterech kompanii: kaukaskiej, kozackiej, tatarskiej i ukraińskiej. Batalion został sformowany w sierpniu 1943 r. na bazie tzw. kaukaskiej kompanii działającej od wiosny 1942 r. przy Grupie Operacyjnej Sipo i SD „D" (*Einsatzgruppe D)* umocowanej przy niemieckiej 11 Armii, a utworzonej spośród jeńców Armii Czerwonej, wywodzących się spośród ludów Kaukazu oraz tamtejszych Niemców. Należy dodać, iż wspomniana Grupa Operacyjna „D" działała na Krymie i nad Donem. Dowódcą kaukaskiej kompanii był *SS-Oberscharführer* Walter Kehrer. Ze wspomnianego dokumentu wynika, iż to właśnie należąca do 32 Batalionu kompania kaukaska pod dowództwem Kehrera, do wiosny 1944 r. dyslokowana we Lwowie, a także Lublinie, została przerzucona do Warszawy w maju lub czerwcu 1944 r. Pododdział 32 Batalionu SMdS trafił także do Radomia.

---

[32] Davies, *Rising '44*, 286; Przygoński, *Powstanie*, 2:495, 545. Na temat EK zob. Jan Franecki i Helena Kisiel, „Raporty i meldunki niemieckiej policji o Powstaniu Warszawskim 1944 roku", *Teki Archiwalne* nr 17 (1978): 75–105.

[33] Stanisław Płoski, *Niemieckie materiały do historii powstania warszawskiego* (Warszawa: PWN, 1958), 50; zob. też Płoski, „Niemieckie materiały do historii powstania warszawskiego", w *Najnowsze Dzieje Polski: materiały i studia z okresu II wojny światowej* 1 (1957): 155–212; Sawicki, *Rozkaz*, 10.

[34] Krannhals, *Der Warschauer*, 256.

„W czerwcu 1944 r. kompania Kerrera rozlokowana została w gmachu Konsulatu Czechosłowackiego w Warszawie, a w sierpniu tego samego roku brała udział w tłumieniu powstania warszawskiego. Ponadto oddziały te były rozlokowane prawdopodobnie na terenie banku przy zbiegu ulic Nowego Światu i Alei Jerozolimskich. W odległości ok. 1 kilometra od miejsc dyslokacji /konsulat Czechosłowacji/ znajdowało się częściowo rozwalone więzienie, w którym te oddziały karne rozstrzeliwały uwięzionych polskich patriotów”[35].

Dodajmy, że na istniejącym jeszcze po wojnie cmentarzu w ogródku jordanowskim przy Al. Ujazdowskich 1, róg ul. Bagatela, sąsiadującym z dawnym gmachem GISZ, wśród grobów funkcjonariuszy Sipo znajdowała się mogiła poległego 1 sierpnia 1944 r. *Feldwebel* (sierżanta) Magometa (Mahometa) Tschotschajewa z kompanii kaukaskiej należącej z pewnością do 32 batalionu SMdS[36]. Zadania wspomnianej kompanii były podobne do tych z dystryktu lwowskiego – ochraniano obiekty KdS w Warszawie (w tym Obóz Wychowawczy Sipo przy ul. Litewskiej 14, Więzienie Śledcze Pawiak), prowadzono represje (masowe rozstrzeliwania) i walczono z „bandytami”, jak Niemcy zwykli nazywać partyzantów i konspiratorów. Policjanci nie ochraniali budynków podległych Dowódcy SS i Policji na Dystrykt Warszawski (*SS Polizei Führer*, SSPF), te kwestie znajdowały się w gestii Policji Ochronnej (*Schutzpolizei*). Należy przypomnieć, iż od momentu sformowania kompania kaukaska zajmowała się głównie eksterminacją Żydów – dokonywała tego typu mordów na wschodzie, a także we Lwowie – w obozach i więzieniu przy ul. Łąckiego w ramach akcji „Reinhardt”, w Lublinie i na Majdanku (*KL Lublin*). Wydaje się, iż w związku z planowaną likwidacją *KL Warschau* – filii *KL Lublin*, policjanci z kompanii mogli zostać skierowani początkowo do obozu w celu wymordowania więźniów filii *KL Lublin* umiejscowionej przy ul. Gęsiej 24. Wydaje się również, iż mieli dokonać eksterminacji więźniów Pawiaka, a także być zaangażowani w systematyczną likwidację więźniów podległego Sipo obozu wychowawczego przy ul. Litewskiej 14, którzy byli używani podczas powstania przy paleniu zwłok rozstrzelanych osób. Egzekucje więźniów obozu koncentracyjnego przy ul. Gę-

---

[35] AIPN w Lublinie, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Lublinie, Lu 08/297, Plan czynności śledczych w sprawie przeciwko członkom kompanii kaukaskiej SD, Warszawa, 5 X 1966 r., 40. Zob. także Volodymyr Zilinskyi, „The Interrogation Protocols of SD Kaukasier Kompanie from the Security Service of Ukraine Branch-Wise State Archive as a Source to the Studies of the Holocaust in the Territory of the district of Galicia”, *Visnyk of the Lviv University, Series History* 53 (2017): 366. Szerzej na temat działań kompanii: Henning Pieper, „SS-Oberscharführer Walter Kehrer und die «Kaukasier-Kompanie». Eine Sondereinheit und ihre Rolle im Zweiten Weltkrieg 1942–1944”, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 56, z. 3 (2008): 197–221.

[36] Bielecki, *Żołnierze*, 107.

siej wstrzymało jego wyzwolenie przez batalion AK „Zośka" w pierwszych dniach powstania[37].

O jakie więzienie chodziło w cytowanej notatce? Wydaje się, że informacja dotyczyła likwidacji więźniów aresztu Sipo przy al. Szucha (odległość ok. 700 m), których mordowano na terenie zniszczonego gmachu dawnego GISZ-u (obecnie siedziba kancelarii Prezesa Rady Ministrów), który skrzydłem sięgał al. Szucha. Na tym etapie brak przesłanek, aby zaryzykować stwierdzenie, że wspomniane więzienie to znacznie odleglej położone więzienie mokotowskie przy ul. Rakowieckiej. Nie wydaje się, aby w likwidacji osadzonych na ul. Rakowieckiej 2 sierpnia 1944 r. wzięła udział kompania kaukaska 32 Batalionu Sipo – chociaż niewątpliwie miała w tego typu egzekucjach ogromne doświadczenie. Zbrodni dokonał dyslokowany w *SS Stauferkasserne* przy ul. Rakowieckiej *SS-Panzer-Grenadier-Ausbilung-Bataillon* (Szkolny Batalion Grenadierów Pancernych SS).

Batalion Policji Bezpieczeństwa, w którym służyli Ukraińcy, wymienia jeden z przesłuchiwanych po wojnie świadków. Zachowała się interesująca relacja z pobliskich, a wspomnianych powyżej koszar SS, dotyczącą batalionu Sipo i incydentu z nim związanego w rejonie ul. Rakowieckiej. Na terenie koszar (*SS Staufferkaserne)* przy ul. Rakowieckiej przebywał od 2 sierpnia 1944 r. Teodor Neuman – pracownik Instytutu Rybołówstwa (*Institut für Fischerei)*. Jak zeznał po wojnie:

> „W dniu 22 sierpnia 1944 r. SS-man [*sic*!] pytał nas, kto zna język rosyjski, niemiecki. Powiedział, ze chodzi o tłumaczenie rozmowy komendanta Batalionu *Sicherheitpolizei* Ukraińskiej. Poszedłem. Chodziło o to, iż Ukrainiec ten rabował rzeczy na terenie, który SS-owcy uważali za należący do ich dyspozycji. Ukrainiec tłumaczył, że zarekwirował sobie kilka wozów z jęczmieniem dla koni oddziału, a rzeczy nie brał. Na to zastępca komendanta koszar, nazwiska nie znam, powiedział, iż konie złota nie jedzą ani bielizny, teren, z którego Ukrainiec rabował na Mokotowie, jest okręgiem bojowym SS. Ukrainiec oburzył się i powiedział: «wy tu patrzycie przez okno, a my w dzielnicy północnej przez dwa tygodnie byliśmy w ogniu i nawet czołgi powstańców nas atakowały»"[38].

W tym wypadku z dużym prawdopodobieństwem może chodzić o wspomniany już 32 Batalion SMdS, szczególnie że pojawiła się kwestia działań owego pododdziału Sipo w „dzielnicy północnej" i walki z powstańczymi czołgami. Jedyny czołg – był to zdobyty czołg średni PzKpfw V A Panther – operował na Woli oraz w rejonie ul. Gęsiej, gdzie mieścił się *KL Warschau*

---

[37] „Protokół przesłuchania świadka Juliusza Deczkowskiego, ps. «Laudański», 9 XII 1983 r.", w Kopka, *Konzentratnionslager*, 290–292; ibid., 62–63.

[38] „Protokół przesłuchania świadka T. Neumana z 21 V 1946 r.", w *Zbrodnie*, 119.

(filia Majdanka), a obok obóz wychowawczy podległy KdS Warschau. „Ukraińskim" batalionem Sipo nie mógł być Ukraiński Legion Samoobrony (31 Batalion *Schutzmnanschaft* Policji Bezpieczeństwa), ponieważ w tym czasie znajdował się on jeszcze w rejonie Miechowa na północ od Krakowa. Powstaje w tym miejscu pytanie, czy w Warszawie w takim razie może znalazły się elementy innego batalionu, np. utworzonego w Kijowie 22 Batalionu *Schutzmannschaft* Policji Bezpieczeństwa, tzw. połtawskiego? Wydawałoby się to logiczne, ponieważ przed powstaniem współdziałał on z Brygadą RONA Bronisława Kamińskiego i *Sonderkommando SS Dirlewanger* w zwalczaniu partyzantki na Białorusi[39]. Jednak żadne źródła niemieckie nie odnotowują tego pododdziału w składzie 9 Armii ani Grupy Korpuśnej von dem Bacha. Musimy jednak pamiętać, że zwalczający powstanie 13 Batalion *Schutzmnanschaft* Policji Bezpieczeństwa (białoruski) również nie był wykazywany w niemieckich zestawieniach, lecz jego udział potwierdziły materiały archiwalne z toczonych śledztw, ale także relacje świadków[40].

Podsumowując, można stwierdzić, iż istnieją przesłanki, aby przyjąć, że wymienione w literaturze przedmiotu kompanie: ukraińska i kozacka ze zgrupowania Hahna dyslokowane w kompleksie policyjnym przy al. Szucha można utożsamiać z kompanią ukraińską i kozacką 32 Batalionu *Schutzmannchft* Policji Bezpieczeństwa. W Warszawie dowódca 32 Batalionu SMdS dysponował więc kompanią kaukaską w budynku dawnego poselstwa czechosłowackiego i dwoma kompaniami (kozacką i ukraińską) przy al. Szucha. Wydaje się również, iż do Warszawy nie została przerzucona jedynie kompania tatarska i w tym czasie znajdowała się w Radomiu. Nie ulega wątpliwości, że policjanci z 32 Batalionu brali udział w eksterminacji ludności cywilnej Warszawy i wziętych do niewoli powstańców od sierpnia do września 1944 r. Mogli być wykorzystywani także w EK Grupy Korpuśnej, a także w EK grup bojowych Reinefartha (zapewne również w EK grup Recka, Schmidta i Dirlewangera) oraz Rohra.

Na początku września 1944 r. do Warszawy przybył kolejny pododdział Policji Bezpieczeństwa, w którym służyli Ukraińcy. Był to 31 Batalion

---

[39] Rolf Michaelis, *Die Brigade „Kaminski". Partisanenbekämpfung in Rußland – Weißrußland – Warschau* (Berlin: Leonidas-Verlag, 2007), 151; Michaelis, *Das SS-Sonderkommando „Dirlewanger". Der Einsatz in Weißrussland 1941–1944* (Berlin: Michaelis-Verlag, 2007), 197.

[40] Archiwum IPN we Wrocławiu, Sąd Wojewódzki we Wrocławiu, Wr 488/1614, Protokół przesłuchania Piotra Aksaka z 5 IV 1950 r., Wrocław, 55; Protokół przesłuchania Michała Kuchty z 5 X 1961 r., Wrocław, 145; Informacja spisana na podstawie ustnej relacji uzyskanej 25 VI 2008 r. od Jerzego Sienkiewicza ps. Brenner, zbiory autora. Na temat wspomnianego batalionu i obozu w Kołdyczewie zob. Michał Wołłejko, „Obóz śmierci Kołdyczewo i antypolska działalność białoruskich nacjonalistów na Nowogródczyźnie w latach 1941–1944. Rekonesans badawczy", *Glaukopis* nr 31 (2014): 90–93; Jerzy Grzybowski, „Udział Białorusinów w Akcji «Burza» i Powstaniu Warszawskim", *Kombatant* nr 9 (2007): 19–20.

Schutzmannschaft (Schuma), czyli ULS. Jego dzieje są już dość dobrze rozpoznane. W kontekście powstania warszawskiego pisali o nim m.in. Motyka, Andrzej Leon Sowa, Ryszard Torzecki, Zięba, Marcin Majewski, a także Norman Davies i von Krannhals[41]. Kwestię ULS poruszali również liczni badacze ukraińscy, m.in. Kost' Bondarenko, Jurij Radczenko i Andrij Usacz, a także wspomniany Andrij Boljanowśkyj[42]. Niezwykle bogata jest literatura wspomnieniowa. Byli legioniści jednak starali się unikać przypominania swojego „pobytu" w Warszawie. Z pewnością w ogarniętej walkami Warszawie znalazł się Karkoć, ale i Kudelia[43]. Informacje na temat legionu, w kontekście jego wcielenia w marcu 1945 r. w szeregi 14 DGren. SS „Galizien", pojawiły się także w pracach anglojęzycznych traktujących o tejże dywizji i innych formacjach ukraińskich na froncie wschodnim autorstwa Tarasa Hunczaka, Carlosa Caballero Jurado, Michaela O. Logusza, Davida McCormacka i Michaela J. Melnyka[44]. Nie należy także zapominać o publikacji byłego szefa sztabu dywizji Wolfa-Dietricha Heikego[45].

---

[41] Krannhals, *Der Warschauer*, 318; Marcin Majewski, „Przyczynek do wojennych dziejów Ukraińskiego Legionu Samoobrony (1943–1945)", *Pamięć i Sprawiedliwość* nr 2 (2005): 295–327; Majewski, „Ukraiński Legion Samoobrony w Powstaniu Warszawskim 1944 r.", *Biuletyn IPN* nr 11 (2024): 113–123; Motyka, „Problem polskiej i ukraińskiej kolaboracji w czasie II wojny światowej", w *Polska i Ukraina: Trudne pytania*, t. 9 (Warszawa: Karta, 2002); Motyka, „Prawda i mity"; Zięba, „Ukraińcy"; Andrzej Sowa, *Stosunki polsko–ukraińskie 1939–1947* (Kraków: Towarzystwo Sympatyków Historii, 1998), Torzecki, *Polacy*; Davies, *Rising '44*, 286.

[42] Andrij Boljanowśkyj, *Ukrajiński wijśkowi formowannja w zbrojnych syłach Nimeczczyny (1939–1945)* (Lwiw: Lwiwśkyj nacionalnyj uniwersytet im. Iwana Franka, Kanadśkyj instytut ukrajińskych studij Albertśkoho uniwersytetu, 2003), Kost' Bondarenko, „Działalność ukraińskich oddziałów samoobrony na ziemiach Ukrainy Zachodniej w latach II wojny światowej", w *Polska–Ukraina: Trudne pytania*, t. 3 (Warszawa: Ośrodek Karta, 1998); Yuriy Radchenko i Andriy Usach, „For the Eradication of Polish and Jewish-Muscovite Rule in Ukraine: An Examination of the Crimes of the Ukrainian Legion of Self-Defense", *Holocaust and Genocide Studies* 34, nr 3 (2020): 450–477, https://doi.org/10.1093/hgs/dcaa056.

[43] Mychajło Karkoć, *Wid Woroniża do Ukrajińskoho Lehionu Samooborony* (B.m.w. [Rivne?]: b.wyd., 2002); Mykoła Kudelia, *Kriz buri lykholit: spohady* (St. Paul: „Styr", 1999); zob. też Kost' Hirniak, *Ukrajińskyj Lehion Samooborony* (Toronto: nakładem własnym, 1977); Oleh Łysiak, „Wołyńskyj batalion", *Wisti Bractwa kołysznych wojakiw 1 ukrainśkoji dywiziji UNA* nr 3 (5) (1951).

[44] Carlos Caballero Jurado, *Breaking the Chains: 14 Waffen Grenadier Division der SS and other Ukrainian Volunteer Formations, East Front 1941–1945* (Halifax, West Yorkshire: Shelf Books, 1998); Taras Hunczak, *On the Horns of a Dilemma: the Story of the Ukrainian Division Halychyna* (Lanham: University Press of America, 2000); Melnyk, *To Battle. The Formation and History of the 14th Galician Waffen-SS Division* (Solihull: Helion and Company, 2007); Melnyk, *The History*; Michael Logusz, *Galicia Division: The Waffen SS 14th Grenadier Division 1943–1945* (Schiffer: Publishing Atglen, 1997); David McCormack, *The Galician Division 1943–45: Ukrainian Volunteers and Conscripts in the Waffen SS* (Millview: Fonthill Media, 2023).

[45] Wolf Dietrich Heike, *Sie wollten die Freiheit. Geschichte der Ukrainische Divison 1943–1945* (Dorheim: Podzun-Verlag, 1973).

Legion powstał w końcu 1943 r. w rejonie Łucka na Wołyniu. Początkowo nazywany był Wołyńskim Legionem Samoobrony. W nomenklaturze niemieckiej stosowano różne nazwy – *Ukrainische Selbstschutz Legion* i wreszcie *31. SMdS Bataillon* – batalion *Schutzmannschaft* Policji Bezpieczeństwa, w skrócie 31 Schuma. Od początku sformowania, ULS był specjalnym pododdziałem do zwalczania bolszewickiej partyzantki znajdującym się w dyspozycji niemieckiej Policji Bezpieczeństwa. W miarę przesuwania się frontu na zachód legion był podporządkowany komendantowi Sipo i SD (KdS Wolhynien-Podolien) w Równem, potem w Lublinie i wreszcie Krakowie[46].

Organizację legionu rozpoczęto na przełomie 1943 i 1944 r. Warto jednak zwrócić uwagę na nieco inne korzenie ULS w porównaniu z większością *Schutzmannschaften* Policji Bezpieczeństwa. Zestawiając z ULS bataliony SMdS*:* nr 4 (sformowany na bazie *Arajs Kommando)*, nr 13 (strzegł obozu w Kołdyczewie), nr 22 (strzegł obozów koncentracyjnych w Syrci i Myszołowce), nr 32 (udział w akcji „Reinhardt"), widać, że pododdziały te tworzyli ludzie aktywnie biorący udział w niemieckiej akcji eksterminacyjnej (mordowanie Żydów, ochrona obozów koncentracyjnych), natomiast w 31 Schuma służyli byli partyzanci związani z nielegalną organizacją zwalczaną przez Gestapo w Komisariacie Rzeszy Ukraina (*Reichskomissariat Ukraine*, RKU) od jesieni 1941 r., a na terenie Rzeszy Niemieckiej od początku 1944 r. Większość zgłaszających akces do tworzonego legionu miała za sobą walki w ramach oddziałów partyzanckich Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów – Andrija Melnyka (dalej: OUN-M) ps. „Chrin" lub „Arijec" na Wołyniu. W lipcu 1943 r. kierowana przez działaczy Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów – odłamu Stepana Bandery (dalej: OUN-B) UPA rozpoczęła proces podporządkowania sobie ukraińskich oddziałów partyzanckich na Wołyniu tj.: OUN-M, Frontu Ukraińskiej Rewolucji, oddziałów Tarasa Borowca ps. „Bulba" i kozackich, które popierały idee państwa ukraińskiego gen. Pawła Skoropadskiego. Formacje te wcielano siłą w szeregi UPA. Opornych lub wrogo odnoszących się do OUN-B likwidowano pod zarzutami współpracy z Niemcami – taki los spotkał m.in. melnykowca Wasyla Sztula ps. „Czarnota". W tej sytuacji, latem 1943 r. doszło do rozmów przedstawicieli łuckiego kierownictwa OUN-M z Niemcami. Ich inicjatorem był Mychajło Sołtys ps. „Czerkas", który uważał, iż podjęcie rozmów może być sposobem na wyjście z dramatycznej sytuacji, jednak zdecydował się nie uzgadniać tego z melnykowskim kierownictwem krajowym we Lwowie. Niemcy doskonale zdawali sobie sprawę z ich trudnego położenia na Wołyniu i usiłowali wykorzystać to do własnych celów. Podczas spotkania z przedstawicielami łuckiego SD strona ukraińska postulowała przerwanie terroru wobec ludności ukraińskiej Wołynia, zwolnienie

[46] Szerzej: Majewski, „Przyczynek", 295–327.

ukraińskich więźniów politycznych i zaopatrzenie w broń i amunicję w zamian za działania na korzyść Niemców[47].

W związku z trudną sytuacją na Lubelszczyźnie – pojawieniem się zgrupowań partyzantki sowieckiej – pod koniec lutego 1944 r. ULS został przegrupowany za Bug. Wiosną 1944 r. wraz z 5 Galicyjskim Pułkiem Policyjnym SS operował w rejonie Hrubieszowa, usiłując zniszczyć 1 Batalion Hrubieszowski Batalionów Chłopskich (dalej: BCh) Stanisław Basaj ps. „Ryś". W wyniku walk bechowski pododdział został częściowo rozbity i zmuszony do przejścia do Puszczy Solskiej. W lipcu 1944 r., w związku z sowiecką ofensywą, legion rozpoczął marsz w kierunku zachodnim. Pod koniec lipca 1944 r. w przypadkowym starciu z sowieckimi partyzantami we wsi Chłaniów zginął *SS-Hauptsturmführer* Siegfried Assmuss. W odwecie ULS spalił wieś oraz pobliski Władysławin i zamordował co najmniej 44 osoby cywilne, w tym kilkoro dzieci. W sierpniu dotarł do Bukowskiej Woli, sąsiadującej z Miechowem, położonej ok. 40 km na północ od Krakowa[48].

Po śmierci Assmussa niemieckim nadzorcą ULS został były funkcjonariusz lubelskiego KdS *SS-Sturmbannführer* Ewald Biegelmeyer. W czasie stacjonowania w Miechowskiem legion podlegał komendantowi Policji Bezpieczeństwa i SD w Krakowie. W tym czasie kilkakrotnie był kierowany do akcji przeciwko partyzantom na terenie tzw. Republiki Pińczowskiej – 5 sierpnia 1944 r. wziął udział działaniach w rejonie Skalbmierza. Oprócz starć z partyzantami AK, BCh i Armii Ludowej, ULS przeprowadzał pacyfikacje – w Szarbii żołnierze legionu zamordowali 11 jej mieszkańców[49].

W połowie sierpnia 1944 r. sytuacja niemieckich sił zbrojnych na froncie wschodnim znacznie pogorszyła się, ale w szczególnie trudnym położeniu znalazła się pobita i zdziesiątkowana w końcu czerwca i lipcu podczas operacji „Bagration" niemiecka 9 Armia, która – wzmocniona m.in. IV Korpusem Pancernym SS dowodzonym przez *SS-Gruppenführera* Herberta Gille – przystąpiła do tworzenia obrony odcinka Wisły na obszarze od Dęblina po Modlin. Tempo ofensywy sowieckiej nie malało, a dodatkowo w Warszawie na zapleczu armii niemieckiej trwało powstanie, zagrażając liniom komunikacyjnym. Kwestią jego stłumienia zajął się nowo mianowany (23 lipca 1944 r.) dowódca Armii Rezerwowej (*Ersatzheer*) *Reichsführer SS* Himmler. Postanowił uczynić to wszelkimi środkami będącymi w jego dyspozycji: pododdziałami, oddziałami zapasowymi i szkolnymi, a wykonanie zadania ostatecznie powierzył inspektorowi ds. „zwalczania bandytyzmu" na

---

[47] Bondarenko, „Działalność", 22; Boljanowśkyj, *Ukrajiński*, 262; W.P. Mazurok, „Pryczyny wynyknennja Ukrajińskoho łehionu samooborony", *Storinky wojennoji istoriji Ukrajiny* nr 7, cz. 2 (2003): 61.

[48] Majewski, „Przyczynek", 306–312.

[49] Ibid., 312–314.

wszystkich terenach wschodnich von dem Bachowi. W celu realizacji zadania Himmler był zmuszony do ściągnięcia do Warszawy wszelkich oddziałów policyjnych i SS, jakimi dysponował w Kraju Warty (na terenie Rzeszy), ale i w GG. Nadsyłane posiłki policji i SS szybko wykruszały się w walkach ulicznych. Dowódca 9 Armii gen. Nikolaus von Vormann 17 sierpnia 1944 r. stwierdził: „Celem zwalczenia powstania w Warszawie potrzebne jest pilne skierowanie przede wszystkim wyszkolonych uzupełnień od oddziałów SS i policji, ponieważ wskutek wysokich strat siła uderzeniowa tych oddziałów spada coraz bardziej”[50].

Dla Niemców realnym zagrożeniem stawało się sforsowanie Wisły przez Sowietów w Warszawie, a tym samym należało jak najpilniej zniszczyć zgrupowania powstańcze w dzielnicach stykających się z rzeką. W tej sytuacji sięgnięto do kolejnych rezerw policyjnych – wybór padł na stacjonujący w Bukowskiej Woli 31 Batalion SMdS. Wobec niemieckich planów użycia legionu, jego ukraińskie dowództwo w osobie Mychajły Sołtysa – szefa, a zarazem kierownika politycznego batalionu (*Bataillonsführer*) – stanęło przed nie lada dylematem. Dopóki zwalczano partyzantkę sowiecką czy polską – komunistyczną i operowano na terenach zamieszkałych przez ludność ukraińską, nie było problemu z posłuszeństwem wobec niemieckich rozkazów. Podobnie było z walką z polskim podziemiem na Wołyniu i w rejonie Hrubieszowa. Skierowanie legionu w Miechowskie zapoczątkowało dezercje i narastające pytania o sens dalszej walki. Sołtys doskonale zdawał sobie sprawę, że przerzucenie legionu do Warszawy w żaden sposób nie przybliża jego ludzi do niepodległej Ukrainy. W tej sytuacji Sołtys sprzeciwił się niemieckim planom użycia ULS do walk w Warszawie. W konsekwencji Niemcy otoczyli legion, a jego samego zaprosili na kolejną turę rozmów do Krakowa, do miejscowego Urzędu Komendanta Policji Bezpieczeństwa i SD (KdS Krakau). Prawdopodobnie od samego początku był to podstęp. W niejasnych okolicznościach Sołtys przepadł bez śladu, a płk Herasymenko został czasowo odsunięty od dowodzenia. Wśród legionistów pojawiały się plotki, że Sołtys został zastrzelony przez Niemców za nawiązanie rozmów z AK[51].

Do Warszawy legion przetransportowano samochodami ciężarowymi z Bukowskiej Woli pod Miechowem najprawdopodobniej na początku września 1944 r., jak się wydaje z zamiarem użycia go do walk na Starym Mieście. Przypomnieć należy, iż von dem Bach liczył się z opanowaniem Pragi przez sowieckie oddziały w ciągu godzin, najdalej dni. Niemcy spodziewali się, że opór polski na Starym Mieście nie osłabnie, a zdobywanie

---

[50] „Meldunek dowództwa 9 Armii dla dowództwa Grupy Armii «Środek» z 17 VIII 1944 r.”, w Kirchmayer, *Powstanie*, 527.

[51] Boljanowśkyj, *Ukrajinśki*, 265.

poszczególnych ulic potrwa jeszcze bardzo długo – obawiali się na dniach połączenia z powstańcami sowieckiego desantu. Wycofanie oddziałów powstańczych kanałami ze Starego Miasta całkowicie zaskoczyło niemieckie dowództwo Grupy Korpuśnej. W tej sytuacji legion skierowano do planowanych działań na Powiślu właściwym[52].

Dowódcą grupy bojowej ULS kierowanej do Warszawy został płk Petro Diaczenko ps. „Kwitka" – przedwojenny oficer kontraktowy WP, który m.in. ukończył Wyższą Szkołę Wojenną w Warszawie i był długoletnim oficerem 1 i 3 Pułku Szwoleżerów. Z późniejszych wspomnień jego podwładnych można odnieść wrażenie, że do tej roli mógł zgłosić się na ochotnika[53]. Zastępujący odsuniętego Herasymenkę Diaczenko miał z ogromnym zapałem przystąpić do formowania grupy bojowej z przeznaczeniem do użycia w Warszawie. Jak po latach złośliwie pisał jeden z dowódców kompanii – Diaczenko palił się, aby „wyszczerbić szable na bramach Warszawy"[54]. Z niewiadomych przyczyn nie użyto całości legionu, ale skierowano jedynie jego trzecią część. Być może wybrano „ochotników" z każdej sotni lub żołnierzy nieżonatych. Z pozostałych pod Miechowem legionistów wydzielono niewielką grupę rozpoznawczą, przydzieloną do Dowództwa Frontowego Rozpoznania (*Frontaufklärungskommando*, FAK) 101, która podlegała Wydziałowi Armie Obce Wschód (*Fremde Heere Ost*, FHO) Sztabu Wojsk Lądowych gen. Reinharda Gehlena, natomiast kompania kpt. Jurija Makucha wraz z płk. Herasymenką została skierowana do działań przeciw partyzantom w rejonie Pienin (Czorsztyn) i Beskidu Sądeckiego (Krynica). Reszta żołnierzy, zapewne ok. 300 ludzi, została przeznaczona przez Niemców do pełnienia służby wartowniczej. Zdaniem przywoływanego wielokrotnie Łewyćkiego legion Diaczenki składał się z dwóch sotni i liczył aż 400 ludzi, podobne informacje za nim podali Ryszard Torzecki i Andrij Rukkas[55]. Liczba ta z pewnością jest zawyżona. Zachował się niemiecki dokument – imienna lista legionistów (zawierająca niekiedy pseudonimy zamiast nazwisk) skierowanych do Warszawy. Poza płk. Diaczenką odkomenderowano dawnego dowódcę zgrupowania partyzanckiego OUN-M w lasach antonowickich ppor. Mykołę Niedźwieckiego ps. „Chrin", a z 1 kompanii oraz kompanii ckm skierowano ppor. Iwana Stolarczuka i ponad trzydziestu

---

52 Meissner, „Fragmenty", 154; Przygoński, *Powstanie*, 2:513.

53 Wasyl Stanisławiw [J. Makuch], *Lis prymaje powstanciw* (Minneapolis: nakładem własnym, 1997), 155. Na temat Diaczenki zob. Krzysztof Filipow i Majewski, „Mjr dypl. Piotr Diaczenko – w matni wywiadów", w *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP*, red. Tadeusz Dubicki, t. 2 (Łomianki: LTW, 2012).

54 Karkoć-Wowk, *Wid Woroniża*, 152.

55 Lewyckyj, „Ukraińcy", 85; Torzecki, *Polacy*, 253; Andrij Rukkas, „Henerał Petro Djaczenko. Wojak czotyroch armij", *Mołoda Nacija* nr 1 (2000): 219.

legionistów. Z 2 kompanii: ppor. Michajłę Karkocia ps. „Wowk", podoficera Stepana Nieczyporuka ps. „Moroz" i prawie 70 legionistów, w tym Teodora Daka, Wasyla Kuźmę i Wasyla Małażeńskiego, o których za chwilę. Z 3 kompanii wysłano kpt. Jurija Łukaszczuka i prawie dwudziestu ludzi. Z 4 kompanii został odkomenderowany kpt. Zoresław Borysten, ppor. Mychajło Sobczyk i ponad 70 legionistów. W sumie grupa bojowa ULS Diaczenki według danych niemieckich liczyła 219 ludzi, wliczając sanitariuszki[56]. Razem z grupą bojową Diaczenki do Warszawy wysłano również niemieckich nadzorców – byli to: *SS-Untersturmführer* Walter Väth – do drugiej połowy lipca 1944 r. kierownik sekcji IVB KdS na Dystrykt Lubelski oraz *SS-Oberscharführer* (*Staffel-Oberscharführer*) Schmelich. Ten ostatni został w trybie pilnym na prośbę Biegelmeyera odwołany przez KdS w Krakowie z Warszawy 14 września 1944 r. i zapewne następnego dnia dotarł do Bochni. Wydaje się, iż Väth pełnił rolę łącznika z Hahnem[57]. Można zatem uznać, że grupa bojowa Diaczenki liczyła ostatecznie 221 ludzi.

Mimo że niemieckie dokumenty potwierdzają udział ULS w powstaniu – w *Orde de Battaille* niemieckiej 9 Armii z września 1944 r. figurowała 31 Schuma, tożsama z 31 Batalionem SMdS (w tym czasie nie istniał inny batalion o tym numerze pozostający w dyspozycji Orpo[58]), to jednak ustalenie rejonu koncentracji i pozycji ULS w Warszawie podczas powstania nastręcza wielu problemów. Trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, gdzie dokładnie znajdowały się pozycje grupy Diaczenki. Dysponujemy materiałami archiwalnymi z początku lat siedemdziesiątych XX w. wykorzystywanymi do procesu żołnierza ULS, a następnie 14 DGren. SS „Galizien" Teodora Daka[59], które w pewnym stopniu pomagają podjąć próbę ustalenia rejonów koncentracji ULS, jednak zawierają wiele sprzeczności. Według przesłuchiwanego Daka do Warszawy przerzucono dwie kompanie ULS, które zluzowały jakiś oddział niemiecki i zajęły opuszczone okopy, które miały znajdować się niedaleko Wisły w pobliżu jakiegoś parku. Kompanie ULS zostały następnie zluzowane przez „własowców"[60].

---

[56] Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: AN w Krakowie), Władze niemieckie, zesp. 426 (d. Biblioteka Jagiellońska, Dz. Rkp.), Verzeichnis der in Warschau befindlichen Angehoerigen des SMdS-Batl 31, b.m., b.d., 125–131.

[57] Ibid., Telegram dowódcy 31 batalionu SMdS E. Biegelmayera do komendanta Policji Bezpieczeństwa i SD na Dystrykt Kraków R. Batza, Miechów, 14 IX 1944 r., b.p.

[58] Krannhals, *Der Warschauer*, 400; Neufeldt, Huck i Tessin, *Zur Geschichte*, 103.

[59] Szerzej: Majewski, „Teodor Dak i operacja «Pająki»", w *Służby bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945–1989). Z warsztatów badawczych*, red. Motyka (Warszawa: IPN, 2005), 206–247.

[60] AIPN, GK, Sąd Wojewódzki w Warszawie, GK 309/287, t. 2, Protokół przesłuchania T. Daka z 18 IV 1969 r., Zielona Góra, 298; GK 309/289, t. 4, Protokół przesłuchania T. Daka z 14 X 1969 r., Zielona Góra, 709–710.

Z kolei przesłuchiwany przez funkcjonariuszy Zarządu KGB obwodu lwowskiego w 1967 r. Wasyl Małażeński utrzymywał, iż „sotnie" zajęły okopy w mieście na jednej z ulic położonej ok. 1 km od Wisły z zadaniem niedopuszczania powstańców do rzeki. Na tych pozycjach pozostawali do trzech tygodni. Jako jedyny z legionistów Małażeński podał nazwę ulicy w Warszawie, gdzie grzebano poległych: „W jednym z takich dni został tam zabity Bliźniuk Teodozy. Ja, Dak Teodozy, Dokielski Piotr i jeszcze ktoś z legionistów wynieśliśmy go na ulicę «6-go sierpnia» gdzie pochowaliśmy go razem z innymi zabitymi Niemcami i legionistami w jednym z wykopanych okopów"[61].

Wasyl Kuźma zapamiętał starcia z powstańcami, kiedy to ULS otrzymał rozkaz zdobycia gruzów zajętych przez powstańców i poniósł znaczne straty podczas szturmu[62].

Ich bezpośredni dowódca Mychajło Karkoć, we wspomnieniach opublikowanych po latach co prawda przyznał, że legion pod dowództwem Diaczenki walczył w Warszawie, jednak nic nie wspomniał o tym, że on również został skierowany do tego miasta. Zapamiętał, że w trakcie walk w Warszawie zginęli: Jurij Hajworońskyj – partyzant z oddziału OUN-M operującego wcześniej w rejonie Włodzimierza Wołyńskiego (dowódca NN ps. „Biłyj"), NN ps. „Dowbnia" i NN ps. „Woron". Można przypuszczać, że Karkoć byłby w stanie dokładnie określić szlak bojowy ULS podczas powstania, jednak chyba świadomie przemilczał to w swoich wspomnieniach[63].

Z powyższych zeznań, a także z pisma *SS-Oberscharführera* Gustava Raulinga z października 1944 r. dotyczącego strat ULS w Warszawie można wywnioskować, że ULS znalazł się Warszawie w pierwszych dniach września, z całą pewnością przed 4 września. Legion opuścił rejon walk po maksymalnie trzech tygodniach, tzn. w okresie pomiędzy 14 września – odwołaniem *SS-Oberscharführera* Schmelicha, a tuż przed lub w momencie upadku Czerniakowa, tj. 23 września[64]. Zdaniem Szymona Nowaka znajdujący się w zgrupowaniu ppłk. policji Wilhelma Rodewalda batalion Hahna został wycofany w połowie września 1944 r. – nie wiadomo jednak, czy mogło tym wypadku chodzić np. o 32 lub 31 Batalion SMdS, czy też o ludzi z warszawskiego KdS i Chojnic. Trzeba jeszcze mieć na uwadze, że w powstaniu walczył także 13 Batalion SMdS złożony z Białorusinów. Najpóźniej

---

[61] Ibid., GK 309/287, t. 2, Protokół przesłuchania W. Małażeńskiego z 16 III 1967 r., b.m., 226.

[62] Ibid., GK 309/291, t. 6, Protokół przesłuchania W. Kuźmy z 12 II 1970 r., Warszawa, 1103–1104.

[63] Karkoć-Wowk, *Wid Woroniża*, 150.

[64] Pismo SS-Oberscharführera G. Raulinga z 12 X 1944 r. dotyczące strat legionu podczas walk w Warszawie (Einsatz in Warschau), Targowisko, b.p., zbiory własne autora.

23 września ULS został przerzucony transportem kołowym do położonych na północ od Warszawy Lasek, gdzie zapewne rozlokowano go w budynkach zgromadzenia sióstr franciszkanek. Już 24 września 1944 r. legion działał w Puszczy Kampinoskiej, co odnotowują dokumenty niemieckie[65].

Ze szczątkowych zeznań legionistów można wyciągnąć następujące wnioski: nieopodal znajdował się park, do Wisły było dość blisko lub maksymalnie ok. 1 tys. m. Pozycje znajdowały się raczej prostopadle do rzeki. Nie można wykluczyć, że w początkowym okresie legion obsadzał okopy wzdłuż obecnego Wybrzeża Kościuszkowskiego pomiędzy mostem Poniatowskiego a np. ul. Karową. W tym miejscu istniał zadrzewiony skwer (park?), Wisła była bardzo blisko, a ULS blokował powstańcom dostęp do rzeki. Tu też wydaje się, iż doszło do walki 4 września 1944 r. z powstańcami na Powiślu właściwym, podczas której legion doznał dotkliwych strat. Jednak ta pozycja byłaby dość odległa od ul. 6 Sierpnia (obecna al. Wyzwolenia), która w jednym z zeznań miała znajdować się w pobliżu.

Powstaje pytanie, co stało się z ULS po upadku Powiśla właściwego? Dysponujemy meldunkiem *Einsatzkommando* niemieckiej Policji Bezpieczeństwa przy Grupie Bojowej mjr. Maxa Recka datowanym na 7 września 1944 r., który może rzucać pewne światło na dalsze działania legionu. W meldunku EK odnajdujemy informację, że na ul. Smolnej (niemiecka nazwa administracyjna w tym czasie: *Fuggerstrasse*) w rejonie składnicy map *Wehrmachtu* (gimnazjum im. Zamoyskiego) nacierały oddziały reichsdeutschów – a więc obywateli niemieckich z Rzeszy Niemieckiej w granicach sprzed 1937 r. – i Ukraińcy, bezskutecznie usiłując zdobyć jeden z budynków. Mogło by to wskazywać na 17 lub 34 Pułk Policyjny SS, ale przybyły one do Warszawy najwcześniej 10 września 1944 r. i mogły już tylko wziąć udział w walkach na Powiślu Czerniakowskim (Solcu)[66]. W tym wypadku można założyć, iż w meldunku może być mowa o ULS, ale niewykluczone, że też innym pododdziale złożonym z ukraińskich ochotników w służbie niemieckiej Policji Bezpieczeństwa (32 Batalion *Schutzmannschaft*?).

Grupa Diaczenki z Wybrzeża Kościuszkowskiego mogła wykonać przemarsz w kierunku mostu Poniatowskiego, następnie ruszyć w rejon ul. Smolnej. Później legion mógł atakować wzdłuż ul. Smolnej, odnotowując straty w zabitych zarówno 7, jak i 9 września 1944 r.[67] Legion posuwał się ul. Smolną do ul. Rozbrat. W tamtym czasie Smolna zakręcała

---

[65] „Wyciąg z Dziennego Meldunku Sytuacyjnego, 28 IX 1944 r.", w Kirchmayer, *Powstanie*, 553; Nowak, *Przyczółek*, 114.

[66] Wasilij Christoforow et al., oprac., *Powstanie Warszawskie 1944 r. w dokumentach z archiwów służb specjalnych*, 153–155.

[67] Pismo SS-Oberscharführera G. Raulinga z 12 X 1944 r. dotyczące strat legionu podczas walk w Warszawie (Einsatz in Warschau), Targowisko, b.p., zbiory własne autora.

w kierunku ul. Rozbrat i się z nią łączyła. Bardzo prawdopodobne jest, że przez ostatni tydzień zajmował pozycję przy ul. Rozbrat, biorąc udział w blokowaniu powstańczych pozycji na Powiślu Czerniakowskim (Solcu). Wisła była niedaleko, a za plecami żołnierzy znajdował się wielokrotnie wspomniany w zeznaniach przesłuchiwanych po wojnie legionistów Park Ujazdowski, ale także tzw. dzielnica policyjna (al. Szucha). Zabici i ranni przez park byli wynoszeni pod zrujnowany gmach dawnego Ministerstwa Spraw Wojskowych przy ul. 6 Sierpnia zgodnie z zeznaniem Małażyńskiego lub też chowani w mogiłach w ogródku jordanowskim przy dawnym GISZ. Wciąż są to jedynie hipotezy.

Jeśli chodzi o straty legionu w poległych i rannych, to dysponujemy niemieckim dokumentem, który dokładnie określa poniesione przez legion straty. Według danych niemieckich w trakcie walk z powstańcami w Warszawie zginęło 10 legionistów. Najwięcej 4 września, prawdopodobnie w pierwszym dniu walki ULS w mieście, dwóch 9 września (być może w rejonie Smolnej), a po jednym 7 (być może w rejonie Smolnej) i 13 tego miesiąca (Górny Czerniaków?). Oprócz strat w zabitych, ULS miał aż 34 rannych, w tym por. Stolarczuka, czterech podoficerów i sanitariusza. Łącznie legion poniósł straty w wysokości 20% stanu wyjściowego[68]. Ewidentnie było to wynikiem wzięcia udziału w szturmie powstańczych punktów oporu. Większość strat legion poniósł w pierwszym zetknięciu z powstańcami – 4 września. Trzeba przyznać, że ogólnie były one spore, chociaż jeden z badaczy uważał z kolei, że niewielkie[69]. Dla porównania Pułk Zbiorczy RONA *Waffen-Sturmbannführera* Iwana Frołowa stracił w Warszawie 40% wyjściowego stanu osobowego, nie wspominając już o Pułku Specjalnym SS Dirlewangera, który w powstaniu był wielokrotnie uzupełniany. Jedna z kompanii 608 Pułku Ochronnego płk. Schmidta w czasie walk o Stare Miasto miała ponad 40% strat w stosunku do etatu[70]. Pamiętajmy, że zgrupowania Schmidta i Dirlewangera były nieustannie w walce, niejednokrotnie nacierając na umiejętnie i wręcz fanatycznie broniącego się w terenie miejskim przeciwnika, takiego jak np. elitarny batalion AK „Zośka".

Jak na razie niewiele wiadomo o udziale ULS w popełnianych zbrodniach wojennych podczas powstania w Warszawie. Janusz Marszalec ustalił trzy ofiary cywilne – kobiety zgwałcone, a potem zamordowane przez żołnierzy ULS przy Bednarskiej 23 (w tzw. kamienicy Karmelitów Bosych), ulicy położonej nieopodal Nowego Zjazdu i ówczesnego mostu Kierbedzia na krańcu Powiśla.

---

[68] Ibid.

[69] Janusz Mar[szalec], „Ukraińcy w Powstaniu", w *Wielka Ilustrowana Encyklopedia Powstania Warszawskiego*, red. Piotr Rozwadowski (Warszawa: Bellona, Fundacja „Warszawa Walczy 1939–1945", 2005), 603.

[70] Przygoński, *Powstanie*, 2:79.

Niestety, w haśle „Ukraińcy w Powstaniu" przygotowanym do *Wielkiej Ilustrowanej Encyklopedii Powstania Warszawskiego* nie ma dokładnej daty owego mordu, co niewątpliwie pomogłoby w ustaleniu ponad wszelką wątpliwość sprawców, brak też odesłania do źródeł i publikacji, w związku z przyjętymi zasadami redakcyjnymi[71]. Jak się wydaje, Marszalec prawie 20 lat temu mógł sięgnąć do zeznania Danuty Karczewskiej – w czasie powstania pielęgniarki z Seminarium Duchownego przy Krakowskim Przedmieściu. Na jego terenie podczas powstania znajdowali się ludzie wygnani m.in. z Powiśla i pobliskiej Bednarskiej. Wspomniana Karczewska zeznała:

> „Przypominam sobie jeszcze, że Niemiec z warty [przy Seminarium Duchownym – przyp. M.M.] zawiadomił nas, że na Bednarskiej 23 w piwnicy leżą zwłoki jakiegoś mężczyzny. Kiedy udaliśmy się tam, zastaliśmy zwłoki trzech kobiet. Sądząc z położenia ciał i ubrania – musiały być zgwałcone, a później zarżnięte. Przy jednej znaleziono dokumenty i te jak inne dokumenty oddaliśmy ks. [Czesławowi – przyp. M.M.] Jakubcowi".

Zeznając w 1948 r., Karczewska nie podała jednak dokładnej daty odnalezienia ciał ofiar[72]. Jej relacja dotyczy okresu od 1 sierpnia do 5 września 1944 r., ale nie zawiera żadnych, powtarzam, żadnych informacji o sprawcach – nie wskazuje na ULS ani na żadnych innych Ukraińców. Zeznała co prawda, że w budynku przy Krakowskim Przedmieściu na rogu ul. Bednarskiej (Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności) stacjonowali Ukraińcy w służbie niemieckiej, według relacji wspomnianej kobiety „dowodzeni przez jakiegoś majora", którzy niejednokrotnie „nachodzili Seminarium", ale nie powiązała w żaden sposób owych Ukraińców z odnalezionymi ciałami kobiet przy ul. Bednarskiej[73]. Wymienieni przez nią Ukraińcy z Krakowskiego Przedmieścia najprawdopodobniej należeli do oddziałów podległych niemieckiemu komendantowi Warszawy, z pododdziału wchodzącego w skład Pułku Nöthe[74]. W rejonie Bednarskiej dochodziło także do zapuszczania się patroli niemieckich z kompleksu Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie obroną dowodził kpt. Uhlich [imię nieustalone]. Znajdowały się tam dwie kompanie niemieckich wojsk lądowych, także ze wspomnianego zgrupowania pułkowego mjr. Nöthe wraz z rekonwalescentami z 944 Batalionu Ochrony. Zgodnie z ustaleniami Włodzimierza Rosłońca ps. „Karski" – podchorążego grupy „Krybar" w powstaniu – przy ul. Karowej część

---

71 Mar[szalec], „Ukraińcy", 603; Janusz Marszalec, „Ukraińcy" (Gdańsk 2005), mps w zbiorach autora; zob. również Motyka, „Prawda", 121. Dziękuję dr. Januszowi Marszalcowi za udostępnienie maszynopisu i wyjaśnienia. Fragmenty niniejszych ustaleń zostały opublikowane w popularnonaukowym czasopiśmie wydawanym przez IPN, zob. Majewski, „Ukraiński", 122–123.

72 „Protokół przesłuchania świadka D. Karczewskiej, 19 IV 1948 r.", w *Zbrodnie*, 166–167.

73 Ibid., 164, 166.

74 Borkiewicz, *Powstanie*, 621.

niemieckich punktów oporu znajdujących się w kamienicach była obsadzona przez Ukraińców. Wydaje się, iż podlegali oni zgrupowaniu kpt. Uhlicha. W wyniku natarcia grupy „Krybar" 12 sierpnia 1944 r. zostali oni zmuszeni do wycofania się z domów nr 2, 3 i 5 przy ul. Karowej, uciekając właśnie w kierunku Bednarskiej. Z kolei podczas próby przedarcia się niemieckiego pododdziału z uniwersytetu na ul. Dynasy 28 sierpnia 1944 r., jeden z nich, jak się później okazało Ukrainiec, ranny dostał się do powstańczej niewoli – nie ulega raczej wątpliwości, że jego przesłuchanie i posiadane dokumenty potwierdziły, że był narodowości ukraińskiej[75]. Nie oznacza to wcale, że podlegli Uhlichowi Ukraińcy brali udział w mordzie na wspomnianych kobietach – wskazałem tylko na grupy Ukraińców w mundurach *Wehrmachtu*, którzy znajdowali się nieopodal ul. Bednarskiej. Dodać należy, że Adam Borkiewicz wymienił przy ul. Bednarskiej 23 kwaterujący oddział „własowców" podległy dowództwu niemieckiego garnizonu w Warszawie[76].

Sprawy nie wyjaśniają informacje pochodzące z dokumentów Polskiego Czerwonego Krzyża. Przypuszczalnie odnalezione ciała z piwnicy nie były następnie transportowane zbyt daleko w celu ich pochowania. W warunkach powstania nie było na to ani czasu, ani możliwości technicznych. Zapewne po wydobyciu z piwnicy zwłoki kobiet zostały pochowane w pobliżu. Ekipy inwentaryzacyjne dokonujące opisów lokalizacji grobów na ulicach Warszawy wykazały w meldunku z wiosny 1945 r. w jednym podwórzu przy ul. Bednarskiej 23 mogiłę czterech żołnierzy niemieckich i kobiety z podanym jedynie nazwiskiem oraz trzy groby na górce na dziedzińcu drugiego podwórza – dwa nie miały nazwisk, a przy trzecim znajdowała się tabliczka z imieniem i nazwiskiem kobiety. Grób ten zawierał także datę śmierci: 4 sierpnia 1944 r.[77] Z relacji Karczewskiej wiadomo, iż jedna z ofiar posiadała dokumenty, ale w opisanym grobie była pochowana ofiara niemieckiego ostrzału ul. Bednarskiej prowadzonego z domu Schichta. Kobieta została zastrzelona podczas przebiegania ulicy. Była żoną Józefa Fernika – mieszkańca kamienicy i byłego pracownika Państwowych Zakładów Lotniczych oraz zakładów zbrojeniowych w Stalowej Woli, który wkrótce przyłączył się do powstania[78]. Być może trzy z owych czterech grobów mieściły trzy ofiary gwałtu i mordu wymienione w relacji Karczewskiej, ale pewności nie mamy. Nie znamy także daty śmierci wspomnianych trzech ofiar, co pomogłoby w ustaleniu sprawców.

Należy mieć na uwadze, iż przez cały okres powstania pobliski przyczółek mostowy znajdował się w rękach niemieckich. Most Kierbedzia chronili

---

[75] Włodzimierz Rosłoniec, *Grupa „Krybar". Powiśle 1944* (Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1989), 94, 114, 149–150.

[76] Borkiewicz, *Powstanie*, 621.

[77] „Meldunek Ekipy II dotyczący ul. Bednarskiej z 19 III 1945 r.", w Bielecki, *Żołnierze*, 22.

[78] Rosłoniec, *Grupa,* 82.

saperzy z 654 batalionu pionierów, wsparci przez wielolufowe armaty przeciwlotnicze (*Flak*) wchodzące w skład polowych oddziałów *Luftwaffe*, stanowiących obronę mostu. Z pobliskiego budynku Schichta przy Nowym Zjeździe 1, gdzie posiadali punkt oporu dowodzony przez kpt. Trennera [imię nieustalone], regularnie ostrzeliwali Powiśle, w tym skrzyżowanie ul. Bednarskiej z Dobrą. Najprawdopodobniej brali udział w podpaleniu domu profesorskiego przy Nowym Zjeździe 5 i zamordowaniu kilku jego mieszkańców. W tym czasie na ul. Bednarskiej Niemcy, za pomocą granatów wrzucanych do budynków i gróźb ich wrzucenia, dokonali wypędzenia ludności z miejscowych kamienic. Ponadto wzdłuż Bednarskiej w kierunku pl. Piłsudskiego Niemcy w kolejnych dniach przepędzali ludzi wygnanych z domostw północnego Powiśla[79]. Na tym etapie niezwykle trudno stwierdzić, kto był sprawcą zbrodni przy ul. Bednarskiej 23. Wymaga to dalszych wnikliwych badań.

Po wycofaniu z Warszawy ULS został przegrupowany do Lasek, na skraj Puszczy Kampinoskiej, z zadaniem ostatecznej likwidacji oddziałów Zgrupowania AK „Kampinos" w ramach operacji „Sternschnuppe", trwającej od 27 września do 1 października 1944 r. Wraz z 34 Policyjnym Pułkiem Strzelców SS, w ramach grupy „Süd", ULS posuwał się na Truskaw i Leszno, blokując główne leśne trakty prowadzące z puszczy i dozorując przedpole Warszawy, ale także spacyfikował Zaborówek, paląc ponad dwadzieścia zagród[80].

Po upadku powstania legion nie powrócił od razu do Bukowskiej Woli. Podobnie jak część 17 Pułku, 34 Pułk Policji, batalion wartowniczy policji „Warschau" i tzw. *Einzeldienst der Polizei Warschau*, pozostały w Warszawie, jednak nie wiemy na jak długo. Powrót do Bukowskiej Woli nastąpił w okolicach 12 października 1944 r. albo znacznie później, w połowie listopada. Wkrótce legion został przegrupowany transportem kolejowym do Słowenii, w rejon Mariboru. Pod wpływem informacji o szykowanym wcieleniu do 14 DGren. SS „Galizien", w marcu 1945 r. część ULS zdezerterowała. Niemcy rozpoczęli pościg i wkrótce legioniści zostali otoczeni przez elementy DGren. SS „Galizien". Po pertraktacjach z udziałem dowódcy legionu Herasymenki (ps. „Tur"), a także Lubomyra Makaruszki z 14 DGren., dezerterzy powrócili do koszar. Legion został następnie rozwiązany, a żołnierzy wcielono do Pułku Zapasowego DGren. „Galizien" lub przydzielono do poszczególnych oddziałów[81].

---

[79] „Zeznania H. Rafacz z 1 VI 1948 r.", w *Ludność*, 523–525; „Zeznania S. Stępnia z 15 X 1949 r.", w ibid., 525–526; Krannhals, *Der Warschauer*, 121; Przygoński, *Powstanie*, 1:314; Rosłoniec, *Grupa*, 38, 40.

[80] „Plan przebiegu akcji «Spadająca Gwiazda», 24 IX 1944 r.", w Sawicki, *Rozkaz*, 275–276; Motyka, „Prawda", 121.

[81] „Kampfgruppe von dem Bach"; Majewski, „Przyczynek", 322–325; Melnyk, *The History*, 2:166–167.

Podsumowanie

Nie ulega wątpliwości, że w tłumieniu powstania w Warszawie wzięły udział niemieckie formacje policyjne złożone z Ukraińców podległe zarówno Orpo, jak i Sipo. Jak wykazano, w sierpniu 1944 r. były to jedynie dwie kompanie liczące zapewne nie więcej niż 300 ludzi. We wrześniu dołączyły do nich dwa bataliony policyjne SS (II i III z 34 Pułku) i ULS. Pododdziały te liczyły do 1,1 tys. policjantów. Podczas całego powstania w formacjach policyjnych znalazło się ok. 1,5 tys. Ukraińców. Nie należy jednak z tego wyciągać zbyt pochopnych wniosków. Na tym etapie pozostajemy w kręgu hipotez – nie można stwierdzić ponad wszelką wątpliwość, gdzie dokładnie pododdziały Policji Bezpieczeństwa, ale i Porządkowej, były zaangażowane w walki z powstańcami i jakie było ich natężenie. Podobnie nie jesteśmy w stanie stwierdzić, jak dokładnie wiodły ich szlaki bojowe we wrześniu 1944 r. i jakich doznały strat – chociaż w przypadku ULS dysponujemy niemieckimi dokumentami dokładnie je wyliczającymi. Ponieważ ustalenie dokładnych rejonów działań jest niełatwe, niezwykle trudno o odpowiedź na pytanie o dokonane przestępstwa. Jedynie w przypadku kompanii ukraińskiej Sipo można założyć, iż działała w rejonie al. Szucha, a zatem można domniemywać, iż mogła być ona zaangażowana przez Hahna do akcji represyjnej. Kwestia udziału oddziałów Policji Porządkowej i Bezpieczeństwa w powstaniu warszawskim wymaga dogłębnej kwerendy w archiwach niemieckich. Pisząc o udziale Ukraińców w siłach zbrojnych III Rzeszy Niemieckiej zwalczających powstanie, należy ponadto pamiętać, iż poza policją, również w oddziałach *Wehrmachtu* etatowo służyli tzw. *hiwisi (Hilfwillige)* – przede wszystkim byli żołnierze Armii Czerwonej, którzy dostali się do niemieckiej niewoli, a następnie na ochotnika zgłosili się do służby (*Im Dienst der Deutschen Wehrmacht*) w niemieckich siłach zbrojnych. Wśród tych ochotników-pomocników (*hiwisów*) Ukraińcy byli liczebnie po Rosjanach drugą grupą narodowościową. Nie dysponujemy obecnie danymi, aby odpowiedzieć na pytanie, czy np. w 608 Pułku Ochronnym Schmidta służyli Ukraińcy, podobnie sytuacja wygląda z innymi batalionami ochronnymi na terenie Warszawy – zagadnienie to praktycznie nie było dotąd badane.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie
Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych
Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
Główna Komisja Badania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu
Sąd Wojewódzki w Warszawie
Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu
Sąd Wojewódzki we Wrocławiu
Archiwum Narodowe w Krakowie
Zespół 426 (akta niemieckich władz)

Wspomnienia

Karkoć, Mychajło. *Wid Woroniża do Ukrajińskoho Lehionu Samooborony*. B.m.w. [Rivne?]: nakładem własnym, 2002.
Kudelia, Mykoła. *Kriz buri lykholit: spohady*. St. Paul: „Styr", 1999.
Łysiak, Oleh. „Wołyńskyj batalion". *Wisti Bratstwa kołysznych wojakiw 1 Ukrainśkoji Dywiziji UNA* nr 3 (5) (1951).
Stanisławiw, Wasyl [Makuch Jurij]. *Lis prymaje powstanciw*. Minneapolis: nakładem własnym, 1997.

Źródła publikowane

Bielecki, Robert, i Marek Strok, red. *Żołnierze powstania warszawskiego.* T. 3, *Dokumenty z archiwum Polskiego Czerwonego Krzyża*. Warszawa: Neriton, 1997.
Christoforow, Wasilij, Wanda Chudzik, Zuzanna Gajowniczek, Marcin Majewski, Władymir Makarow, Natalia Pieriemyszlennikowa, Andriej Turin, Jędrzej Tucholski, i Władymir Winogradow, red. *Powstanie Warszawskie 1944 r. w dokumentach z archiwów służb specjalnych*. Warszawa–Moskwa: IPN, 2007.
Datner, Szymon, i Kazimierz Leszczyński, red. *Zbrodnie okupanta hitlerowskiego na ludności cywilnej w czasie powstania warszawskiego w 1944 roku (w dokumentach)*. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1962.
Drozdowski, Marian Marek, Maria Maniakówna, i Tomasz Strzembosz, red. *Ludność cywilna w powstaniu warszawskim*. T. 1, *Pamiętniki, relacje, zeznania*. Cz. 2. Warszawa: PIW, 1974.
Franecki, Jan, i Helena Kisiel. „Raporty i meldunki niemieckiej policji o Powstaniu Warszawskim 1944 roku". *Teki Archiwalne* nr 17 (1978): 75–105.
Meissner, Blanka. „Fragmenty diariusza Ericha von den Bacha dotyczące Powstania Warszawskiego". *Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu* 37 (1994): 133–162.
Płoski, Stanisław. *Niemieckie materiały do historii powstania warszawskiego*. Warszawa: PWN, 1958.
Płoski, Stanisław. „Niemieckie materiały do historii powstania warszawskiego". W *Najnowsze Dzieje Polski: materiały i studia z okresu II wojny światowej* 1 (1957): 155–212.

Opracowania

Bartoszewski, Władysław. *Warszawski pierścień śmierci 1939–1944.* Warszawa: Interpress, 1970.
Black, Peter. „Prosty żołnierz akcji Reinhardt. Oddziały z Trawnik i eksterminacja polskich Żydów". Tłum. Jerzy Giebułtowski. W *Akcja Reinhardt. Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*. Red. Dariusz Libionka. Warszawa: IPN, 2004.

Boljanowśkyj, Andrij. *Ukrajiński wijśkowi formowannja w zbrojnych syłach Nimeczczyny (1939–1945)*. Lwiw: Lwiwśkyj nacionalnyj uniwersytet im. Iwana Franka, Kanadśkyj instytut ukrajińskych studij Albertśkoho uniwersytetu, 2003.

Bondarenko, Kost'. „Działalność ukraińskich oddziałów samoobrony na ziemiach Ukrainy Zachodniej w latach II wojny światowej". W *Polska–Ukraina: Trudne pytania*. T. 3, *Materiały III międzynarodowego seminarium historycznego „Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej" (Łuck, 20–22 maja 1998).* Warszawa: Ośrodek Karta, 1998.

Borkiewicz, Adam. *Powstanie Warszawskie 1944. Zarys działań natury wojskowej*. Warszawa: Muzeum Powstania Warszawskiego, 2018.

Curilla, Wolfgang. *Der Judenmord in Polen und die deutsche Ordnungspolizei 1939–1945*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2011.

Curilla, Wolfgang. *Die deutsche Ordnungspolizei und der Holocaust im Baltikum und in Weißrußland 1941–1944*. Paderborn–München–Wien–Zürich: Ferdinand Schöningh, 2006.

Davies, Norman. *Rising '44. „The Battle for Warsaw"*. London: Macmillan, 2003.

Filipow, Krzysztof, i Marcin Majewski. „Mjr dypl. Piotr Diaczenko – w matni wywiadów". W *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP*. Red. Tadeusz Dubicki. T. 2. Łomianki: LTW, 2012.

Grzybowski, Jerzy. „Udział Białorusinów w Akcji «Burza» i Powstaniu Warszawskim". *Kombatant* nr 9 (2007): 19–20.

Heike, Wolf Dietrich. *Sie wollten die Freiheit. Geschichte der Ukrainische Divison 1943–1945*. Dorheim: Podzun-Verlag, 1973.

Hirniak, Kost'. *Ukrajińśkyj Lehion Samooborony*. Toronto: nakładem własnym, 1977.

Hunczak, Taras. *On the Horns of a Dilemma: the Story of the Ukrainian Division Halychyna*. Lanham: University Press of America, 2000.

Jurado, Carlos Caballero. *Breaking the Chains: 14 Waffen Grenadier Division der SS and other Ukrainian Volunteer Formations, East Front 1941–1945*. Halifax, West Yorkshire: Shelf Books, 1998.

Kerski, Basil, i Andrzej Stanisław Kowalczyk. *Wiek ukraińsko-polski. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001.

Kirchmayer, Jerzy. *Powstanie Warszawskie*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1989.

Kopka, Bogusław. *Konzentrationslager Warschau. Historia i następstwa*. Warszawa: IPN, 2007.

Krannhals, Hanns von. *Der Warschauer Aufstand 1944*. Frankfurt am Main: Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, 1964.

Kuberski, Hubert. „SS-Sonderkommando Dirlewanger na okupowanych terenach Białorusi (marzec–grudzień 1942)". *Przegląd Środkowo-Wschodni* nr 4 (2019): 320–387. Https://doi.org/10.32612/uw.2543618X.2019.pp.319-387.

Kuberski, Hubert. „Walki SS-Sonderregiment Dirlewanger o Wolę a egzekucje zbiorowe ludności cywilnej". *Dzieje Najnowsze* 53, nr 1 (2021): 137–176. Https://doi.org/10.12775/DN.2021.1.06.

Kuberski, Hubert. „Wschodnioeuropejscy ochotnicy cudzoziemscy w niemieckich oddziałach Ostheer, SS i policji pacyfikujących Powstanie Warszawskie.

Casus «własowców», Kałmuków i SS Galizien..." *Dzieje Najnowsze* 47, nr 3 (2015): 75–105. Https://doi.org/10.12775/DN.2015.3.04.

Logusz, Michael. *Galicia Division. The Waffen SS 14th Grenadier Division 1943–1945*. Atglen: Schiffer Military History, 1997.

Majewski, Marcin. „Przyczynek do wojennych dziejów Ukraińskiego Legionu Samoobrony (1943–1945)". *Pamięć i Sprawiedliwość* nr 2 (2005): 295–327.

Majewski, Marcin. „Ukraiński Legion Samoobrony w Powstaniu Warszawskim 1944 r." *Biuletyn IPN* nr 11 (2024): 113–123.

Majewski, Marcin. „Teodor Dak i operacja «Pająki»". W *Służby bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945–1989). Z warsztatów badawczych*. Red. Grzegorz Motyka, 206–247. Warszawa: IPN 2005.

Marszalec, Janusz. „Ukraińcy w Powstaniu". W *Wielka Ilustrowana Encyklopedia Powstania Warszawskiego*. Red. Piotr Rozwadowski. Warszawa: Bellona, Fundacja „Warszawa Walczy 1939–1945", 2005.

Mazurok, W.P. „Pryczyny wynyknennja Ukrajińskoho łehionu samooborony". *Storinky wojennoji istoriji Ukrajiny* nr 7, cz. 2 (2003): 59–64.

McCormack, David. *The Galician Division 1943–45: Ukrainian Volunteers and Conscripts in the Waffen SS*. Millview: Fonthill Media, 2023.

Melnyk, Michael. *The History of the Galician Division of the Waffen SS*. T. 1–2. Millview: Fonthill Media, 2016.

Melnyk, Michael. *To Battle. The Formation and History of the 14th Galician Waffen-SS Division*. Solihull: Helion and Company, 2007.

Michaelis, Rolf. *Das SS-Sonderkommando „Dirlewanger". Der Einsatz in Weißrussland 1941–1944*. Berlin: Michaelis-Verlag, 2007.

Michaelis, Rolf. *Die Brigade „Kaminski". Partisanenbekämpfung in Rußland – Weißrußland – Warschau*. Berlin: Leonidas-Verlag, 2007.

Michaelis, Rolf. *Die SS-Sturmbrigade „Dirlewanger". Vom Warschauer Aufstand bis zum Kessel von Halbe*. Berlin: Rolf Michaelis, 2003.

Motyka, Grzegorz. „Dywizja SS «Galizien» («Hałyczyna»)". *Pamięć i Sprawiedliwość* nr 1 (2002): 109–119.

Motyka, Grzegorz. „Prawda i mity o udziale Ukraińców w zwalczaniu Powstania Warszawskiego". W *Powstanie Warszawskie. Fakty i mity*. Red. Kazimierz Krajewski i Tomasz Łabuszewski, 117–125. Warszawa: IPN, 2006.

Motyka, Grzegorz. „Problem polskiej i ukraińskiej kolaboracji w czasie II wojny światowej". W *Polska i Ukraina: Trudne pytania*. T. 9, *Materiały IX i X międzynarodowego seminarium historycznego „Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej", Warszawa, 6–10 listopada 2001*. Warszawa: Karta, 2002.

Motyka, Grzegorz. „Ukraińcy w okupowanej Warszawie 1939–1944". W *Niepiękny wiek XX*. Red. Błażej Brzostek, Jerzy Eisler, Dariusz Jarosz, Krzysztof Kosiński i Tadeusz Wolsza. Warszawa: IH PAN, IPN, 2010.

Munoz, Antonio. *Hitler's Eastern Legions*. T. 1, *The Baltic Schutzmannschaft 1941–1945*. T. 2, *The Osttruppen*. New York: Axis Europa Books, 1998–2002.

Neufeldt, Hans-Joachim, Jurgen Huck, i Georg Tessin. *Zur Geschichte der Ordnungspolizei 1936–1945*. Koblenz: Bundesarchiv, 1957.

Nix, Phil, i Georges Jerome. *The Uniformed Police Forces of the Third Reich 1933–1945*. Stockholm: Leandoer&Ekholm Publishing, 2006.

Nowak, Szymon. *Przyczółek Czerniakowski 1944*. Zabrze: Inforteditions, 2011.
Pieper, Henning. „SS-Oberscharführer Walter Kehrer und die «Kaukasier-Kompanie». Eine Sondereinheit und ihre Rolle im Zweiten Weltkrieg 1942–1944". *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 56, z. 3 (2008): 197–221.
Ponomarenko, Roman. *Hałyćki dobrowolczi połky SS 1943–1944*. Ternopil: Mandriwiec, 2017.
Przygoński, Antoni. *Powstanie Warszawskie w sierpniu 1944 r.* T. 1–2. Warszawa: PWN, 1988.
Radchenko, Yuriy, i Andriy Usach. „For the Eradication of Polish and Jewish-Muscovite Rule in Ukraine: An Examination of the Crimes of the Ukrainian Legion of Self-Defense". *Holocaust and Genocide Studies* 34, nr 3 (2020): 450–477. Https://doi.org/10.1093/hgs/dcaa056.
Rosłoniec, Włodzimierz. *Grupa „Krybar". Powiśle 1944.* Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1989.
Rudny, Zenon. „Brygada RONA". *Wojskowy Przegląd Historyczny* 42, nr 1–2 (159–160) (1997): 224–245.
Rudny, Zenon. „Kontrowersje wokół Brigadeführera Bronisława Kamińskiego". *Dzieje Najnowsze* 3–4 (1996): 87–97.
Sawicki, Tadeusz. *Rozkaz zdławić powstanie. Niemcy i ich sojusznicy w walce z Powstaniem Warszawskim*. Warszawa: Bellona, 2010.
Sowa, Andrzej. *Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947*. Kraków: Towarzystwo Sympatyków Historii, 1998.
Stankeras, Petras. *Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare*. Vilnius: Mintis, 2008.
Torzecki, Ryszard. *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993.
Weryha, Wasyl. *Dorohamy druhoji switowoji wijny. Łehendy pro uczst' Ukrajinciw u zduszuwanni warszawśkoho powstannia w 1944 r. ta pro Ukrajińsku Dywiziju „Hałyczyna"*. Toronto: „Nowyj Szljach", 1980.
Wołłejko, Michał. „Obóz śmierci Kołdyczewo i antypolska działalność białoruskich nacjonalistów na Nowogródczyźnie w latach 1941–1944. Rekonesans badawczy". *Glaukopis* nr 31 (2014): 83–93.
Zawodny, Janusz. *Powstanie Warszawskie w walce i dyplomacji*. Warszawa: IPN, 2004.
Zięba, Andrzej. „Ukraińcy i Powstanie Warszawskie". *Znak* nr 413–415 (1989): 184–190.
Zilinskyi, Volodymyr. „The Interrogation Protocols of SD Kaukasier Kompanie from the Security Service of Ukraine Branch-Wise State Archive as a Source to the Studies of the Holocaust in the Territory of the district of Galicia". *Visnyk of the Lviv University, Series History* nr 53 (2017): 363–375.

Prace niepublikowane/manuskrypty w zbiorach autora

Informacja spisana na podstawie ustnej relacji uzyskanej 25 VI 2008 r. od Jerzego Sienkiewicza „Brennera", Warszawa, mps.
Marszalec, Janusz. „Ukraińcy", 2005, mps.
Pismo SS Oberscharführera G. Raulinga z 12 X 1944 r. dotyczące strat legionu podczas walk w Warszawie (Einsatz in Warschau), Targowisko, mps.

Prasa

„Ukraińskie zbrodnie i ukraińska głupota". *Biuletyn Informacyjny*, sierpień 20, 1944.

Internet

„Kampfgruppe von dem Bach". Forum der Wehrmacht. Dostęp czerwiec 10, 2024. Https://www.forum-der-wehrmacht.de/index.php?thread/27880-kampfgruppe-von--dem-bach/.

„SS Polizeiregiment 17". Forum der Wehrmacht. Dostęp maj 29, 2024. Https://www.forum-der-wehrmacht.de/index.php?thread/9028-ss-polizeiregiment-17/&pageNo=3.

Staatsarchiv Hamburg. Dostęp czerwiec 13, 2024. Https://recherche.staatsarchiv.hamburg.de/ScopeQuery5.2/detail.aspx?ID=1317137.

Trzeskowska-Kubasik, Karolina. „Wybrane przykłady akcji prowokacyjnych 3. Batalionu 17. Pułku Policji SS na Ponidziu". Przystanekhistoria.pl. Dostęp czerwiec 20, 2024. Https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/okupacja-niemiecka/86900,Wybrane-przyklady-akcji-prowokacyjnych-3-Batalionu-17-Pulku-Policji-SS-na-Ponidz.html.

Trzeskowska-Kubasik, Karolina. „Zbrodnie III Batalionu 17 pułku policji SS na Ponidziu w czasie okupacji niemieckiej". Przystanekhistoria.pl. Dostęp czerwiec 20, 2024. Https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/74399,Zbrodnie-III-Batalionu-17-pulku-policji-SS-na-Ponidziu-w-czasie-okupacji-niemiec.html.

„Umorzenie śledztwa sygn. akt S 57/10/Zn dotyczącego zbrodni nazistowskich popełnionych w okresie od 1939 r. do 1945 r. w Lasach Sękocińskich, Lasach Młochowskich, Okęciu, Raszynie, Falentach i Imielinie". ipn.gov.pl. Dostęp maj 17, 2024. Https://szczecin.ipn.gov.pl/pl9/dla-mediow/komunikaty/29850,Umorzenie-sledztwa-dotyczacego-zbrodni-nazistowskich-popelnionych-w-okresie-od-1.html.

Wehrmacht-Forum.de. Dostęp maj 29, 2024. Https://www.wehrmacht-forum.de/index.php?thread/3176-ss-polizei-regiment-17/.

STRESZCZENIE

Marcin Majewski, Ukraińcy w niemieckich formacjach policji i *Waffen SS* w powstaniu warszawskim 1944 roku

Udział Ukraińców w niemieckich mundurach w powstaniu warszawskim 1944 r. budzi wciąż wiele emocji. Przystępując do zwalczania powstania, które wybuchło w Warszawie 1 sierpnia 1944 r., Niemcy głęboko sięgnęli do rezerw. Nie pominięto w tym wypadku także oddziałów cudzoziemskich w służbie niemieckiej dyslokowanych na terenie Generalnego Gubernatorstwa. Wśród tych znaczną grupę stanowili Ukraińcy. W efekcie do Warszawy skierowano oddziały policji podporządkowane zarówno Policji Porządkowej (17, 34 Policyjne Pułki SS), jak i Policji Bezpieczeństwa (31 Batalion *Schutzmanschaft* czyli Ukraiński Legion Samoobrony, 32 Batalion *Schutzmanschaft*), w których służyli Ukraińcy. Również w związkach taktycznych *Waffen SS* operujących pod Warszawą znaleźli się Ukraińcy z 14 Dywizji Grenadierów SS „Galizien" skierowani jako uzupełnienie do 3 i 5 Dywizji Pancernych SS. Nieliczni mogli trafić do batalionów alarmowych obu dywizji i wziąć udział

w walkach ze Zgrupowaniem Armii Krajowej „Kampinos". Do Grupy Bojowej Reinefartha z jednej z *SS-Junkerschule* w Kraju Warty skierowano grupę ukraińskich kandydatów na oficerów także z SS „Galizien". Odtworzenie rejonów walk wyżej wymienionych pododdziałów, w których służyli Ukraińcy, wymaga dalszych badań w archiwach niemieckich.

Słowa kluczowe: powstanie warszawskie, Ukraińcy w formacjach zbrojnych III Rzeszy Niemieckiej, *Waffen SS*, Policja Bezpieczeństwa, Policja Porządkowa, 9 Armia

SUMMARY

Marcin Majewski, Ukrainians in the Police Formations of the Third German Reich during the Warsaw Uprising

The participation of Ukrainians fighting in German uniforms during the Warsaw Uprising of 1944 still evokes many emotions. At the outset of the uprising on 1 August, 1944, the Germans were forced to reach deep into their reserves. In this case, foreign units in German service deployed in the General Goverment were not omitted, which included a significant number of Ukrainians. As a result, units in which Ukrainians served that were subordinated to both the Order Police (17th, 34th *SS* Police Regiments) and the Security Police (31st *Schutzmanschaft* Battalion/ Ukrainian Self-Defence Legion, 32nd *Schutzmanschaft* battalion) were sent to Warsaw. Also, tactical units of the *Waffen SS* operating near Warsaw included Ukrainians from the 14th Grenadier Division of the *Waffen SS* „Galizien", sent as a supplement to the 3rd and 5th SS Panzer Divisions. A number of whom were able to join the alarm battalions of both divisions and take part in the fighting with the Home Army Group „Kampinos". A group of Ukrainian officer candidates also from the SS „Galizien" was sent to Reinefarth's Combat Group from one of the *SS-Junkerschule* in the Warthegau. Reconstructing the combat areas of the above-mentioned units in which Ukrainians served requires further research in German archives.

Keywords: Warsaw Uprising, Ukrainians in the armed formations of the Third German Reich, *Waffen SS*, Security Police, Order Police, 9th Army

ZUSAMMENFASSUNG

Marcin Majewski, Ukrainer in den Polizeiformationen des Dritten Reichs während des Warschauer Aufstands

Die Teilnahme von Ukrainern in deutschen Uniformen am Warschauer Aufstand 1944 weckt noch immer große Emotionen. Bei der Bekämpfung des Aufstands, der am 1. August 1944 in Warschau ausbrach, griffen die Deutschen umfassend auf ihre Reserven zurück. Ausländische Truppen in deutschen

Diensten, die im Generalgouvernement dislozіert waren, wurden nicht ausgelassen. Unter ihnen bildeten die Ukrainer eine bedeutende Gruppe. So wurden Polizeieinheiten, in denen Ukrainer dienten, die sowohl der Ordnungspolizei (17. und 34. SS-Polizeiregiment) als auch der Sicherheitspolizei (31. Bataillon Schutzmanschaft oder Ukrainische Selbstverteidigungslegion, 32. Bataillon Schutzmanschaft) untergeordnet waren, nach Warschau abkommandiert. Auch den taktischen Verbänden der Waffen-SS, die in der Nähe von Warschau operierten, gehörten Ukrainer der 14. Waffen-SS-Grenadier-Division „Galizien" an, die als Ergänzung zur 3. und 5. SS-Panzerdivision eingesetzt wurden. Einige von ihnen konnten in den Alarmbataillonen beider Divisionen eingesetzt werden und an den Kämpfen mit der Heeresgruppe „Kampinos" teilnehmen. Eine Gruppe ukrainischer Offiziersanwärter, ebenfalls von der SS „Galizien", wurde von einer der SS-Junkerschulen im Wartheland zur Kampfgruppe Reinefarth geschickt. Die Rekonstruktion der Kampfgebiete der oben genannten Unterabteilungen, in denen Ukrainer dienten, erfordert weitere Recherchen in deutschen Archiven.

Schlüsselwörter: Warschauer Aufstand, Ukrainer in den bewaffneten Verbänden des Dritten Deutschen Reiches, Waffen-SS, Sicherheitspolizei, Ordnungspolizei, 9. Armee